

koliko ih imadu i zagrebačka sveučilišna knjižnica i knjižnica Jugoslavenske Akademije.

Ljubljanska „Studijska“ (licejska) knjižnica ima iz nekadašnje Kopitarove knjižnice godišnjake 1826., 1827., 1828., 1830., dakle primjerke, kojih nemaju zagrebačke knjižnice. Ova bilješka mogla bi poslužiti kojemu istraživaocu slavonske prošlosti.

Crte o rječniku naše akademije.

Napisao sadašnji obrađivač rječnika T. MARETIĆ.

I.

Teče već trideset šesta godina, kako rječnik naše akademije polako, ali sigurno izlazi na svijet; izlazi mirno i nečujno, bez reklame i senzacije, bez kritika i antikritika i druge književne buke. Za kratkovječne lude 36 godina je dugo vrijeme, osobito kad se pomisli, što se sve od onda dogodilo, da ne govorim o svijetu i o Evropi, nego da ostanem samo pri našoj akademiji. Kad je prvi svezak rječnika izišao na svijet (u augustu 1880 god.), onda je još u životu bila velika većina akademika, koji su pripadali akademiji ili od nena početka ili od prvih joj godina, a danas je od sviju njih živ samo V. Jagić. Od starijih ljudi, koji su prvi taj svezak prelistavali, o njemu razmišljali i razgovarali se s drugim ljudima od knjige, danas je jamačno još vrlo malo živih, a od mlađih (među koje sam onda i ja pripadao), koliko ih još sunce grije, svi su već ili pre-

koračili prag starosti ili su vrlo blizu tome pragu. I redakeija rječnika prelazila je iz ruku u ruke, danas sam ja četvrti, a sva tri moja predšasnika snivaju vječni sanak, — prva dvojica već odavno (Daničić od g. 1882, Valjavec od 1897), a treći (Budman) od svršetka g. 1914. Kako je naš rječnik zasnovan kao golemo djelo, kojemu opsegom malo ravnih ima u Evropi, jamačno će se još nekoliko obrađivača izmijeniti, a onaj, koji bude tako sretan, da ga svrši, možda se još nije ni rodio, a ako se rodio, po svojoj prilici je još ludo dijete, koje ne zna još ništa ni za kakvu jugoslavensku akademiju ni za nezin rječnik.

Vrijeme dakle leti, ljudi jedni odlaze, drugi dolaze, a u rečenih 36 godina još nije nitko napisao članka, u kojem bi bar u glavnijim crtama razložio o rječniku jugoslavenske akademije sve, što je vrijedno, da o njemu znadu oni čitatelji, koji za taj rječnik mare i kad im zatreba, zaviruju u nj. Pokojni je Budman*) približujući se svršetku svoga rada, govorio, da će takav članak napisati, kad prestane rječnik obrađivati, ali različne nevole i neprilike, koje su se na nj u njegovoj starosti oborile, nijesu mu dopustile, da tu svoju namjeru izvrši. Osim toga je on prestavši obrađivati rječnik boravio daleko od Zagreba (u Italiji blizu Jakina, a neko vrijeme i u Dubrovniku) te nije imao pri ruci nekih knjiga, koje bi mu za onakav članak bile potrebne. Zato se evo ja laćam pera, da napišem, što mome dobrom pokojnom prijatelju nije bilo suđeno napisati. Mislim, da ne bi valjalo čekati do svršetka rječnika i onda tek napisati o njemu članak, koji bi mogao zanimati prijatelje njegove, jer to bi za golemu većinu današnjih prijatelja rječnika značilo, kao da im se reče:

*) U ovome članku pišem ga tako: sam se pokojnik pisao s talijanskim -i na kraju (Budmani).

nikad ne ćete toga članka ugledati, t. j. ne ćete tako dugo živjeti.

II.

Zamisao i odluka, da se trudom i troškom akademije izda s vremenom na svijet veliki rječnik našega jezika, pada u same početke života naše akademije. Još nije akademija svečano bila ni otvorena (što je bilo 28. jula 1867.), a već u sjednici historičko-filologičkoga razreda od 10. jula pravi član Đuro Daničić javlja, da je počeo sakupljati građu „za obširan rječnik hrvatsko-srbskoga jezika“ i predlaže „da akademija javno pozove sve, koji bi se bavili skupljanem građe za rječnik, osobito iz narodnih usta, da joj šalu, što imaju skupljeno, ili što će u napredak skupiti, pa što bi bilo za štampanje, da ona kao građu štampa“. Razred prihvati Daničićev prijedlog i odredi mu nagradu za građu, koju je do tada sakupio, a cjelokupna akademija u svojoj glavnoj skupštini držanoj 25. jula odobri sve odluke razreda o rječniku. Vidi „Rad jugoslavenske akademije“, kn. 1, str. 271—272 i 275.*)

Što je upravo Daničić za rječnik sabrao do 10. jula 1867, to se nigdje izrijeком ne kaže, ali svakako će to biti riječi iz nekih od onih knjiga i rukopisa, za koje se sigurno zna da ih je on ispisivao za rječnik. Na riječi u samome narodu sabrane ne može se ovdje misliti, jer je njih Daničić tako malo za rječnik priložio, da za njih ne bi od akademije dobio nagrade ni 10 forinti, a kamoli 182 forinte, koliko je doista dobio.

*) Što ja u ovome članku navodim iz „Rada“, uzeto je iz sjedničkih zapisnika („izvodi iz zapisnika jugoslav. akademije“) i iz tajnikovih izvješća čitanih na glavnim skupštinama akademije.

Iz prijedloga Daničićeva o pozivu na sabirače građe za rječnik ne vidi se, da je on onda mislio iz budućega rječnika isključiti kajkavsko narječje. To se vidi i otud, što je gimn. profesor u Varaždinu M. Vaļavac već u novembru 1867. poslao akademiji prvu polovinu svoje zbirke kajkavskih riječi sabranih u narodu, a u februaru 1868. drugu polovinu. Vidi „Rad“ 2, 236 i 3, 241. Ni poslije, kad se građa za rječnik već živo počela ispisivati iz knjige, nije se još mislilo, da kajkavsko narječje ne će ući u rječnik; zato je pomenuti Vaļavac (jamačno sa znanen Daničića) ispisao za rječnik riječi iz knjige kajkavskoga pisca J. Muliha „Škola Kristuševa“ (1744), i te se riječi nalaze još i danas pomiješane među ostalom građom, a rečena zbirka kajkavskih u narodu sabranih riječi jamačno je poslije Vaļavcu vraćena, pošto je Daničić već odlučio isključiti kajkavsko narječje iz rječnika.

Daničićeve riječi u njegovu prijedlogu o budućoj građi za rječnik „što bi bilo za štampaње, da ona (t. j. akademija) kao građu štampa“ ne mogu se drukčije razumjeti nego tako, ds će se najprije stampati sabrana građa (vaļada na mahove, koliko je se koje godine sabere), pa pošto se sva naštampa, da će se iz ne graditi rječnik uzimajući iz ne, što je zgodno i potrebno. Jamačno je Daničić brzo uvidio, da bi takav posao uvalio akademiju u goleme troškove, koji daleko nadilaze nezinu financijalnu snagu, a izdaње samoga pravog rječnika s tijem bi se vrlo oteglo, zato u spisima akademije nigdje više ne vidimo, da je itko u njoj mislio, da bi trebalo rječničku građu (ili svu ili nećine dijelove) stampati kao građu prije samoga rječnika.

Poziv akademije na ļude, koji bi htjeli sabirati građu za rječnik „osobito iz narodnih usta“, bio je

štampan u novinama i na omotu „Rada“ prvijeh godina, a imao je priličan uspjeh, dakako prema prilikama onoga vremena, kad je bilo mañe nego danas ljudi, koji bi za takav posao imali vole i smisla. Već je spomenut Vaļavac s ñegovom kajkavskom zbirkom. Pod kraj g. 1867. ili na poćetku 1868. posla akademiji Mihovio Pavlinović, Źupnik u Podgori (blizu Makarske), veliku zbirku narodnih rijeći sabranih u ñegovoj okolini, kojih nema u Vukovu rjećniku, ili ako ih ima, a ono ne u onom znaćenju, u kojem ih je ćuo Pavlinović („Rad“ 3, 241). G. 1868. posla Stojan Novaković prilićnu zbirku rijeći, koje se govore u Srbiji, a nema ih u Vuka („Rad“ 5, 195). Iduće godine dobi akademija poveliku zbirku rijeći sabranih oko Siña od fra Jakova Grupkovića, profesora u Siñu („Rad“ 9, 196). G. 1870. posla Źivojin Radoñić, sveštenik u selu Lojanicama u Srbiji, svoju zbirku narodnih rijeći iz okoline šabaćke („Rad“ 13, 168). Još se u „Radu“ spomiñu Nikifor Dućić, arhimandrit i Pajo Brantner, Źupnik u Topolovcu, poslije u Hercegovcu, da su g. 1872. poslali akademiji svoje zbirke narodnih rijeći (obje male), prvi iz Hercegovine, drugi iz ñegove okoline („Rad“ 19, 198 i 21, 197). Sve su to rijeći (kao i Grupkovićeve i Radoñićeve), kojih nema u Vuka.

Poslije god. 1872. ne spomiñu se više u spisima akademije prinosnici narodnih rijeći za rjećnik, ali ih je dosta bilo, kako se vidi iz „Popisa“ na kraju VI. dijela rjećnika str. 957—958. Neki su od ñih dali ili poslali akademiji svoje zbirke, pošto je rjećnik već poćeo izlaziti na svijet ili pošto je već dobroano odmakao. U „Radu“ se još spomiñu neki prinosnici, kojih zbirke nijesu za rjećnik upotrebljene, a nigdje se ne kaŹe, zašto nijesu; bićće, da su tijem ljudma ñihove zbirke vraćene po svoj prilici s molbom, da ih popune

ili poprave, a oni nijesu htjeli ili nijesu znali (ako se na pr. tražilo, da na riječi postave akcente), pa tako su njihove zbirke u njih ostale i za rječnik propale. Da ih je akademija u sebe zadržala, našle bi se gdje-god među ostalom rječničkom građom, ali ih nigdje nema. Ovamo idu: (iz g. 1869) zbirka lađarskih riječi od tadašnjega kapelana kod crkve sv. Marka u Zagrebu Ivana Krapeca („Rad“ 9, 196), — (iz g. 1870) zbirka imena bila iz okoline dubrovačke od župnika Mata Vodopića („Rad“ 13, 168), — (iz iste godine) zbirka primorskih riječi od nekoga učenika gimnazije riječke („Rad“ 13, 168, gdje se za tu zbirku veli da je lijepa), — (iz g. 1871) zbirka Fr. Afrića, sveučilišnog đaka u Beču („Rad“ 19, 190). Žaliti je, što smo pomenutim valada načinom za rječnik izgubili „dragocjenu zbirku vlastitih imena“ potoka, brda, polja i t. d. u Slavoniji (od Ignjata Brlića iz g. 1870, „Rad“ 13, 168).

U „Radu“ 5, 195 (u tajnikovu izvješću) kaže se, da je akademija dobila (g. 1868) iz Dubrovnika od L. Kukulice i S. Skurle „nekolike zbirke riječi“ pisane XVIII. vijeka, u kojima su ponajviše imena bila i životinja. U istom izvješću sam Daničić, koji je onda (t. j. 1868. g.) bio tajnik akademije, kaže za se: „jednu zbirku botaničkih imena bio sam ja srećan donijeti iz Dubrovnika prepisavši je iz rukopisa pisana prošloga (t. j. XVIII.) vijeka“. — Zbirke riječi, o kojima se tu govori, ne nalaze se u akademiji među ostalom rječničkom građom; kamo su se djele, ja ne znam, ali mislim, da za rječnik nijesu iz njih propala botanička imena, jer su ona iz dubrovačkih rukopisa ušla u Šulekov „Imenik bila“ (1879), a otud ulaze u rječnik naše akademije.*) — Što se u rečenom tajnikovu iz-

*) Krivo se veli u pomenutom „Popisu“ str. 954b, da je tu Šulekovu knjigu počeo za rječnik upotrebljavati Budman; upotrebljavao ju je već i Daničić.

vješću spominje Bogišićev prijepis neke zbirke narodnih riječi pisane XVIII. vijeka na Ratu, to su riječi Dubrovčanina S. Budmana, o kojemu vidi u „Popisu“ str. 935b.

Vidjeli smo već, da je Daničić prije 10. jula 1867. nešto građe za rječnik ispisao iz nekijeh knjiga i rukopisa; on je taj posao radio i poslije i pocrpao je u svemu 9 knjiga i 3 rukopisa. G. 1868. počeo je crpsti građu iz knjiga za rječnik i drugi ljudi, kojima je akademija taj posao povjerila. To su bili profesori Matija Valavac i Sebastijan Žepić (oba u Varaždinu), Fraňo Petračić (u Seňu) i Stojan Novaković (u Biogradu). Vidi „Rad“ 5, 195. Valavac je preko 10 godina radio taj posao i u to je vrijeme pocrpao oko 80 knjiga; Žepić je ispisivao građu oko 10 godina (s prekidima) i pocrpao je do 15 knjiga; Petračić nije tako dugo radio rečeni posao, a ispisao je desetak knjiga; najmañe se oko toga posla bavio Novaković, koji nije ispisao više nego tri knjige.

U „Radu“ 13, 237. spominje se ispisivač rječničke građe u g. 1870. Mirko Divković; ali ñegova je rada sasma malo.

Dok je Daničić boravio kao profesor velike škole u Biogradu (g. 1873—1877), dao je nekoliko knjiga (sve samih srpskih) ispisati za rječnik; od tñjih ispisivača mogu navesti ime samo jednome, a to je Momčilo Ivanić, koji je u ono vrijeme bio Daničićev učenik; ñegovo ime je nekoliko puta zapisano u rukopisnim Daničićevim bileškama o knjigama, što su upotrebljene za rječnik; ponajviše uz knjige crpene u Biogradu nije zapisato ime ispisivača, a nigdje se ni u „Radu“ ti ispisivači poimence ne spominju. Ivanić je ispisao neko 5 knjiga.

G. 1875. spomiñu se u „Radu“ 33, 241. nova dva poslenika oko ispisavañia građe za rječnik; jedno je Ivan Milčetić, drugo sam ja. Obojica smo onda bili slušači filologije u našem sveučilištu. Milčetić nije dugo ostao pri rečenom poslu, a ispisao je neko 7 knjiga; ja sam mnogo duže ispisivao: od g. 1875 do 1883 (s prekidima u g. 1879—1881), a ispisao sam do 35 knjiga.

Među ispisivače ulazi g. 1876. Jakov Papić, slušač historije u hrvatskom sveučilištu; vidi „Rad“ 37, 222. On je u dvije ili u tri godine, što je bio kod toga posla, mnogo uradio pocrpavši oko 40 knjiga.

G. 1878. spomiñu se u tajnikovu izvješću („Rad“ 45, 238) novi ispisivači: Ivan Broz, Ivan Darebni, Mijat Kovačević, slušači filologije i Fraño Večerina pravnik. Najviše je od njih uradio Broz, koji je ispisao nešto preko 30 knjiga, onda dolazi Darebni s neko 12 knjiga, za tjem Kovačević sa 7 i Večerina sa 5 knjiga.

Ima nekoliko ljudi, koji su iz knjiga crpli građu za rječnik, prije nego je počeo izlaziti na svijet, ali njihova se imena nigdje u „Radu“ ne spomiñu. Ovamo idu sveučilišni đaci Sigmund Trausmüller i Hristo Minčov (Bugarin); prvi je pocrpao do 10 knjiga, a drugi neko 6, — za tjem Vladan Arsenijević i Armin Pavić (ovaj g. 1869—1870, dok je bio pisar u akademiji); ta su dvojica sasma malo uradili. Još ide ovamo i slušač historije Josip Mencin s jednom knjigom.

Napokon su bila nekoliko ispisivača, kojima se ne doznaje ime ni iz „Rada“ ni iz Daničićevih pomenutih bilježaka.

Kad se Budman primio obrađivañia rječnika i našao za potrebno povećati mu broj izvora, onda su ispisivali građu iz knjiga Matej Milas, slušač filologije (3 knjige) i pravnik Simo Lucarić, koji je crpao juridičke knjige;

osim toga su bila još nekoliko ispisivača, kojima nigdje ne nalazim ime zabilježeno. Kratko vrijeme prije nego je Budman prestao rječnik obrađivati, nešto je ispisao za rječnik slušač filologije Grgur Tomljenović, s kojim se počinje najmlađi red ispisivača građe za rječnik. Kad sam ja stao rječnik obrađivati i vidio, da će dobro biti dodati još neke nove izvore i neke već prije ispisane nanovo ispisati (o tom će biti govora u IV. glavi), ja povjerih taj posao vrijednim svojim učenicima Stjepanu Ivšiću, Matiji Lopeu, Stjepanu Pavičiću, Pavlu Rogiću i pomenutom Tomljenoviću. Ti mladi ljudi završiše kolo pomoćnika u radu oko rječnika, u koje su se nekad prvi uhvatili Daničić, Valavac, Žepić i dr. Svaki je od njih ispisao po nekoliko knjiga.

Još treba da spomenem ovo: u „Radu“ 29, 220 — i 37, 222 kaže se, da je pravi član akademije Bogoslav Šulek za rječnik ispisivao građu iz starih juridičkih spomenika (g. 1874 i 1876); ali tijekom ispisima nigdje nema traga među ostalom rječničkom građom, niti je od njih do sad isto upotrebljeno u rječniku. Kako se ima to razumjeti, to je meni tajna.

III.

Kad su g. 1868. prvi ispisivači počeli svoj posao, oni su, kaže se u „Radu“ 5, 195, radili to „po uputstvu, koje im je dato iz filologičkoga odsjeka“. Jamačno je to uputstvo bilo sasvim kratko i nepotpuno. Po svoj prilici nije im se drugo reklo nego ovo: „ispisujte sve, što mislite da bi moglo ući u rječnik, a pišite ovako: svaka riječ dolazi na osobitu cedulu po od osmine tabaka, kojoj ćete u vrhu napisati temeljnu riječ, i to ako je imenica, u nom. sing., ako je pridjev,

u nom. sing. masc., ako je glagol, u inf.; ispod temeljne riječi ispišite primjer, kojim se ona potvrđuje, a ispod primjera naznačite knjigu i stranu, otkle je primjer; ispod svega toga neka na svakoj ceduli ostane dosta prazna prostora za buduće bileške obrađivača uz dotični primjer. *) Ni poznijim ispisivačima nije akademija davala obilnijega uputstva, kako dobro znam po sebi. Lako je dokučiti, da su s tako mršava uputstva ostajali ispisivači često u dvojbi, kako će što ispisati, pa je svaki u dvojbenim slučajima radio po svome mišleću ne pitajući, kako bi za rječnik bilo bolje i zgodnije. Da protumačim to s nekoliko primjera.

Svakom je ispisivaču, prije nego je počeo svoj posao, trebalo reći, da će temeljne riječi u rječniku biti pisane fonetičkim pravopisom i biti dakako poručane po naravi toga pravopisa. Ali to ispisivačima

*) Što je ovdje rečeno o pisanju rječničke građe na cedule, to nije vrijedilo prvijeh godina za ispisivače, koji su radili izvan Zagreba. Oni su — jamačno po uputstvu akademije — radili ovako: ispisivač je uzeo nuždan broj tabaka papira običnog formata, pa bi sve tabake prepолоvio po dužini i na one polovine pisao što treba (samo na jednoj strani). Pošto je koju knjigu tako porcupao, poslao je izrađeni posao akademiji. U akademiji je podvornik izrezao one polovine tabaka na komadiće tako, da je na svakom komadiću bila po jedna riječ s primjerom i s naznakom knjige, onda je te komadiće lijepio na prazne cedule po od osmine tabaka tako, da je na svakoj ostajalo dosta prostora za bileške obrađivača. Tako se radilo, da bi obujam poslane akademiji građe bio manji i tako da bi ispisivač šaljući poštom građu plaćao manju poštarinu. Oni ispisivači, koji su radili u Zagrebu, kojima dakle nije trebalo ispisanu građu poštom slati akademiji, pisali su riječi odmah na cedule onako, kako je gore kazato. Dok su Valjavac i Žepić radili u Varaždinu, pisali su građu na polovinama tabaka, a kad su premješteni u Zagreb, pisali su je na cedule.

nije rečeno, — a da im je rečeno, oni bi temeljne riječi svi pisali fonetički, a ne kako je kad kome palo na pamet. Da su oni svi temeljne riječi pisali na pr. *iskopati*, *raširiti*, onda bi ih i abecedari (t. j. oni, koji su sakuplenu građu postavljali u abecedni red i zatim je vezali u svežnjiće) tako poređali, pa bi sve cedule s istom riječi bile u istom svežnjiću na okupu; ali budući da su temeljne riječi pisane sad fonetički, sad etimologički, abecedari su prema tome cedule redali, i zato se ista riječ nalazi često u različnim svežnjićima. Jasno je svakome, da je obrađivaču rječnika velika muka i danguba, kad mora za istu riječ primjere tražiti u različnim svežnjićima goleme rječničke građe. Isto tako nitko nije ispisivačima rekao, kako će pisati temeljne riječi na pr. *iznenada*, *nakrivo*, *pomalo*; zato su jedni pisali ih tako, drugi su dotične primjere pisali pod temeljnu riječ *nenad*, *krivo*, *malo*, jer su držali, da ih treba pisati prema njihovu postanju, t. j. *iz nenada*, *na krivo*, *po malo*; stoga se primjeri za njih nalaze u različnim svežnjićima, a otud eto obrađivaču opet nove nevođe; ako mu se ne da premetati po različnim svežnjićima, onda nije druge, nego da ista riječ dođe u rječniku na dva različna mjesta, dakle (da ostanem kod navedenih primjera) kod *iznenada*, *nakrivo*, *pomalo* i kod *nenad*, *krivo*, *malo*. To doduše nije osobita neprilika za one, koji što u rječniku traže, jer se može misliti, da će biti toliko domišljati, da će koju od takvih riječi, ako je ne nađu na jednom mjestu, tražiti na drugom; — ali bi bolje bilo, da se takve riječi obrade samo na jednom mjestu, a na drugome, gdje bi ih tko mogao tražiti, da se upućuje čitatelj na prvo mjesto riječju *vidi*. — Poznato je, kako se glas *h* u vrlo mnogim starim knjigama zlo upotrebljava, piše se na pr. sad *hoditi*, sad *oditi* i t. d. Ispisi-

vači su takove i slične riječi, istina, pisali svi sa *h*, jer su znali, da je tako pravilno; ali ima nekoliko riječi, koje stari pisci često pišu protiv pravila sa *h*; takove su na pr.: *rđā*, *nauditi*, *umiļen* (t. j. ponizan). Nije svaki ispisivač znao, da tu nema slovu *h* mjesta, pa ako je gdje našao *hrđā*, *nahuditi*, *humilēn* (ovo prema lat. humilis), on je tako i zapisao, a drugi vještiji ispisivači pisali su bez *h*. Zato su abecedari te i slične riječi također stavljali u različne svežniće. — Još ću da spomenem zanijekane participe, kao što su na pr. *negledan*, *neļublen*, *nebrojen*, *neiskazan*. Prva dva participa prema nezanijekanim *gledan*, *ļublen* ne pokazuju nikakve razlike u samom značenju; primjeri dakle s rečenim zanijekanim participima u rječnik treba da dođu pod *gledati*, *ļubiti*; neki su ispisivači metnuli dotične primjere pod temeljne riječi *negledan*, *neļublen*, i tako su oni za rječnik propali, jer obrađivač, kad je bio kod glag. *gledati*, *ļubiti*, nije mogao misliti, da bi mu trebalo još zaviriti u svežnić, u kojima su rečeni zanijekani participi. U drugu ruku participi *nebrojen*, *neiskazan* razlikuju se značenjem od nezanijekanih *brojen*, *iskazan*, jer *nebrojen* može značiti: onaj, koji se ne može izbrojiti, a *neiskazan*: onaj, koji se ne može iskazati. Ne misleći na tu razliku u značenju (ili ne znajući za ņu) gdje koji su ispisivači primjere s participima *nebrojen*, *neiskazan*, kad imaju pomenuto značenje, stavljali pod temeljne riječi *brojiti*, *iskazati*. Bilo je i nekoliko tako nevještih ispisivača, koji su našavši u kojoj knizi štampano: *nemislim*, *nevjerujte* uzeli dotičnim primjerima za temeljne riječi *nemisлити*, *nevjerovati*! Pitam: kako je obrađivač, kad je bio kod riječi *misлити*, mogao i slutiti, da ima još svežnić riječi, u kojemu je *nemisлити*? Zato su i takvi primjeri za rječnik propali. — Napokon evo posljednji primjer. Daničić ni-

jednom ispisivaču nije rekao, da je naumio u rječniku pisati *negda*, *nekoliko*, *neki* i t. d. Ne znajući to ispisivači uzimali su za temeljne riječi sad na pr. *negda*, *nekoliko*, sad *nigda*, *nikoliko* (iz ikavskih knjiga), sad *njegda*, *njekoliko* (u vrijeme, dok se nije znalo, da će se u rječniku glas *h* pisati znakom *ñ*), sad *negda*, *nekoliko* (u vrijeme, kad se znalo, da je u rječnik uzeto slovo *ñ*). Tako je riječ na pr. *negda* rasturena u četiri različna svežnjića, a ti, jadni obrađivaču, premeći i traži, dok sabereš sve, što ti treba, na okup! Još treba uzeti na um, da na pr. *nigda* u ikavskih pisaca može pored neodređene službe imati i zanijekanu (lat. ne samo olim, nego i nunquam), dakle je nužno ogledati svaku cedulu, na kojoj je temeljna riječ *nigda*, ako je primjer iz ikavske knjige. Koliko bi truda i muke manje bilo, da je Daničić ispisivačima rekao: kao temeljne riječi pišite *negda*, *nekoliko*, *neki* i t. d.!

Mogao bi tko reći: kad nije ispisivačima kazato, kako treba temeljne riječi da pišu (dali na pr. *iskopati* ili *izkopati*, dali *negda* ili *negda* i t. d.), a ono je trebalo abecedarima reći, da sve cedule s istom riječi bez obzira, kako je napisata, meću na okup u isti svežnjić. Tim bi se popravilo zlo, koje izlazi iz nejednakoga pisanja temeljnih riječi, ali abecedarima nije drugo rečeno nego: redajte riječi strogo po abecedi! Abecedari su se toga držali, i tako su cedule, na kojima je bilo *iskopati*, došle u jedan svežnjić, a one, na kojima je bilo *izkopati*, u drugi.

Osim navedene nepravilike, što do najnovijeg vremena riječi nijesu bile poredane po fonetici, bile su još i druge dvije. Počevši od slova *O* nijesu bile u svim svežnjićima riječi sasvim poredane, nego u mnogima samo po prva dva ili prva tri slova, na pr. riječi, što se počinu sa *za*, bile su sve zajedno bez

ikakvog drugog reda; na jednoj cedulji je na pr. bila riječ *zapisati*, na drugoj za nom *zabrana*, na trećoj *zamjena*, na četvrtoj *zadušiti* i t. d., tako su i cedule riječi, što se počinu sa *pro*, bile svakojako izmiješane. Druga je neprilika bila u ovome: riječi u Daničićevo vrijeme ispisane iz knjiga i po narodu sabrane sačinavale su jednu seriju svežnjića, riječi iz Budmanova vremena drugu i treću seriju, a one iz moga vremena četvrtu. Tako su riječi na pr. *narav* — *nasad* stajale u četiri serije svežnjića. Sad se vidi, kako je obrađivačima rječnika teško bilo naći sve cedule od koje riječi, koja podale stoji po abecednom redu. Tako loše složena rječnika građa ležala je u magazinu akademije sve do najnovijeg vremena. Kad su meni neprilike skopčane s tijem neredom dodijale, predložih akademiji, da svu građu od slova *N* do *Ž* dade nanovo složiti i poređati, kako vala. Akademija taj posao povjeri vrijednom kandidatu srednoškolskog učiteljstva Blažu Jurišiću, koji ga za nekoliko mjeseci svrši u svemu osim u onome, što se tiče pomenutih četiriju serija; u tom je dotjerao posao samo do konca slova *O*, a ostala će slova i s te strane (t. j. da se sve četiri pomenute serije sastave u jednu jedinu) složiti i urediti za nekoliko godina drugi tko.

Ne treba mi opširno tumačiti, kako je obrađivač radio, kad je došao do koje riječi rasturene u različnim svežnjićima. Kod riječi na pr. *iskopati* trebalo je, da iz dotičnih svežnjića izvadi cedule, na kojima piše *iskopati*, a i one, na kojima piše *izkopati*, pa da materijal jednih i drugih cedula obradi za rječnik. Kad su obrađivaču napredujući u svome poslu došle u ruke cedule, na kojima je bila temeljna riječ *nahuditi*, on je sve te cedule spravio i čuvao ih do vremena, dok nije došla na red riječ *nauditi*. Tako se radilo, a i

moralo se raditi i u drugim srodnim slučajevima, t. j. prema tome, dolazi li onaj način pisańa, kojega se rječnik drži, po abecedi prije (kako je *iskopati* prema *izkopati*) ili dolazi poslije (kako je *nauditi* prema *nahuditi*). S te strane obrađivači rječnika nakon Jurišićeva posla ne će imati nevoľe, ali po gdjevoja neprilika za rječnik ostaje još.

Ima podosta riječi, koje imaju po dva ili po tri različna lika, na pr. *mnogi* i *m'logi*, *tavnica* i *tavnica* i t. d. Već sam rekao, da je bolje, kad se ista riječ (na pr. *iznenada* — *iz nenada*) obrađuje samo na jednom mjestu, i to na onome, gdje abecedni red sa sobom donosi onaj lik, koji je običniji ili pravilniji; treba na pr. kod *mnogi* da se o toj riječi sve kaže, što treba, pa ne samo o tome liku, nego i o liku *mlogi*, a kod *mlogi* da se ne reče drugo nego: vidi *mnogi*; to isto vrijedi i za *tavnica* prema *tavnica* i t. d. — Takove i slične riječi nije teško onako obraditi, kako sam sada rekao, jer po abecedi stoje blizu jedne drugima pak obrađivaču ne treba mnogo po svežńićima premetati; a i abecedar, ako malko pomćivije radi, lako ih može metnuti na okup. Teži je posao s likovima, koji su po abecedi razdaleko, ali i takve riječi dobro bi bilo da su obrađene samo na jednome mjestu; ako se i ne može od abecedara tražiti, da i njih zajedno metne, ali obrađivač bi imao na to paziti. Tako bi na pr. bolje bilo, da Danićić nije obradio riječi *cablo*, *caklo*, *crijezan* kao osobite riječi, nego da je napisao: *cablo*, vidi *stablo*, — *caklo*, vidi *staklo*, — *crijezan*, vidi *trijezan*, pa one cedule, na kojima dolazi *cablo*, *caklo*, *crijezan*, da je dao umetnuti u one svežńiće, u kojima su cedule s likovima *stablo*, *stak'o*, *trijezan*, koji će u svoje vrijeme jamačno biti obrađene kao osobite riječi. Bolje bi bilo, i da riječi *mač*, *manastir* nijesu rastavljene od

meč, *namastir*. Da je Budman kod *mač*, *manastir* upotrebio i svu nađenu građu riječi *meč*, *namastir*, onda ja, kad sam došao do *meč*, *namastir* ne bih ništa o tijem riječma govorio, nego bih samo uputio na *mač*, *manastir*, ne bih dakle obradio ih kao osobite riječi. — Ne može se tražiti od abecedara, da i riječi, kao što su *cablo* — *stablo*, *mač* — *meč* meće zajedno, jer on ne može znati, što obrađivač rječnika upravo misli učiniti s takijem riječma. Nije dakle krivica abecedara, ako se takve riječi nalaze u različnim svežnjima.

Katkad se dogodilo, da je abecedar koju temelnu riječ na ceduli krivo pročitao, jer nije bila dosta čitko napisana, pa ju je metnuo onamo, kamo nikako ne pripada. Bit će dosta samo jedan primjer. Ispisivač je napisao temelnu riječ *mito* tako nejasno, da se mogla pročitati kao *nuto*; tako ju je pročitao abecedar i metnuo dotičnu cedulu među cedule s riječju *nuto*. Jasno je svakome, da je poradi toga onaj primjer riječi *mito*, koji je tako zametnut, za rječnik propao, jer kad obrađivač dođe do riječi *nuto*, već je ona kniga rječnika, u kojoj je riječ *mito*, odavno štampana, pa se ne može metnuti ni među popravke. Maña je nevolja, ako je abecedar cedulu sa *nuto* pročitavši krivo tu riječ metnuo među cedule s riječju *mito*, jer obrađivač rječnika namjerivši se na takvu cedulu lako je može spraviti i čuvati do vremena, kad dođe na red riječ *nuto*. Takvi slučaji zametnutih cedula radi krivo pročitane temelne riječi ako i jesu rijetki, opet su obrađivaču na smetnju, a rječniku na štetu.

IV.

I podvornik akademije neki je faktor u radu oko rječnika! Već sam rekao, kako je on građu poslanu

od nezagrebačkih ispisivača izrezivao na komadiće pa te komadiće lijepio na prazne cedule. Vrlo je vjerovatno, da je od onih mnogih hiljada komadića papira gdjekoji za uvijek propao tako, što je pao pod sto, na kojemu je podvornik rezao i lijepio, pa drugi dan s ostalim sobnim smećem bačen na smetlište, a mogao se po gdjekoji komadić i drukčije kako zametnuti i propasti. Ta mi mogućnost dolazi na um onda, kad za koju riječ ne nađem u građi, što je imam pred sobom, znatnu potvrdu, na koju se slučajno poslije nekoliko dana namjerim u ovoj ili onoj knízi, a tu je knígu ispisivao na pr. Žepić, koji je svoj posao vrlo savjesno radio i vrlo obilno riječi ispisivao. U takvom slučaju kažem ja u sebi: nije moguće, da Žepić nije taj primjer ispisao, a ipak ga nema! — Podvornikova je dužnost bila, da od abecedara uređene i svezane svežniće riječi spravlja u magazinu tako, da se svaki brzo nađe, kad zatreba. Da bi to podvorniku lako bilo, na svaki se svežnić izvana debelim slovima napiše ovakova na pr. naznaka: *N, 1, na* — *način*; *N, 25, nebeski* — *nego*, gdje *N* znači slovo, koje je u svežniću, broj uza nj znači red svežnića u tome slovu, i napokon su naznačene riječi, koje su u ovom ili onom svežniću. Za takav podvornikov posao ne treba velike mudrosti, pa opet se prije nekoliko godina ovo dogodilo: Kad sam ja počeo obrađivati slovo *N*, nijesam odmah opazio, da mi fale cedule iz nekijeh kníga, koje je Budman dao ispisati; taj sam nestadak opazio, pošto sam već u rečenom slovu podaleko odmakao. Opazivši to odem s tajnikom akademije A. Musićem u magazin i stanemo pregledati i tražiti svežniće s pomenutim cedulama, ali pored svega truda ne nađemo ništa. Čudeći se neko vrijeme tome napokon se složimo u misli, da je Budman one kníge dao ispisati.

samo do kraja slova *M*, a dalje neka ih dâ ispisati njegov nasljednik u obrađivañu. Nijesmo htjeli pisati Budmanu i pitati ga, je li tako ili nije, jer smo dobro znali, da nam po svom običaju ne bi na pitañe odgovorio (među osobine njegove išlo je to, da bez najveće nužde nije nikom pisama pisao ni na primljena pisma odgovarao). Reći će tko: trebalo je pitati kojega od ispisivača pomenutih knjiga, — ali to se nije moglo učiniti, jer jedan od tih ispisivača (M. Milas) bio je onda već odavno pokojni, a drugima nijesmo znali za ime (Budman nije ostavio nikakvih bilježaka, iz kojih bi se to moglo saznati). Jedan prinosnik u narodu sabranih riječi reče nam, da je on u svoje vrijeme predao akademiji nekoliko hiljada riječi, i to sve do svršetka slova *Ž*. Ni te građe nijesmo u magazinu akademije mogli naći, i to smo brojili među zagonetke, kakove se u životu često događaju. Nije dakle ostajalo drugo nego dati nanovo ispisati pomenute knjige. S odobrenjem akademije to je i učineno; a kad je posao za nekoliko mjeseci svršen, vidjelo se, da je na n potrošeno oko 2000 K u ime nagrade ispisivačima. A što se za podrug godine dogodilo? Premećući Jurišić u magazin sve svežnjiće, da riječi u njima poređa, kako treba, nađe u nekakvom kutu, gdje nitko ne bi mislio, svu onu građu, za koju smo držali da je nema! Tako je s nepomne podvornika akademija uzalud potrošila one novce, a osim toga mnogi su primjeri bez potrebe po dvaput ispisani. Nakon ovoga, što je ovdje kazato, razumjet će se, kako je to, da u rječniku od *na* pa do *nam-* nema potvrda iz nekih knjiga, iz kojih se nalaze pred *na* i opet počevši od *nam-* pa dalje.

V.

Vratimo se ispisivačima, o kojih radu imam još koješta da kažem.

Vidjeli smo, kako je uputstvo, što su ga oni za svoj posao dobili od akademije ili od samoga Daničića, bilo nepotpuno. Zato se ne treba čuditi, što su kakvoća i količina rada kod različitih ispisivača različite: jedan je savjestan i točan, drugi površan, — jedan ispisuje obilno i preobilno, drugi uzima samo ovdje ondje po koju riječ, koja mu se baš sviđi. Da je svaki ispisivač dobio opširno uputstvo (koje je moglo biti štampano), jamačno bi bilo manje razlika između rada pojedinih ispisivača.*) Budman i ja smo svoje ispisivače malo opširnije uputili u njihov posao, prije nego su ga počeli; osobito smo im preporučili, da fonetikom pišu temeljne riječi na ceduljama. Zato u radu Budmanovih i mojih poslenika manje ima nedostataka negoli u radu onih, koji su u Daničićovo vrijeme građu ispisivali. Ako se još k tome uzme na um, da od sve za rječnik ispisane građe otpadaju preko tri četvrtine na Daničićeve ispisivače, a manje od jedne četvrtine na Budmanove i na moje, onda je lako uvidjeti, da se ono, što ću ja sada govoriti o nedostacima iz knjiga ispisane građe, ticati ponajviše ispisivača, koji su radili u Daničićovo vrijeme.

Da su svi poslenici radili onako, kako treba, t. j. s potrebnim znanjem, sa savjesnosti i s ljubavi za rječnik,

*) Prije nekoliko godina dobih pismo od leksikografskoga odbora češke akademije izabranoga, da se stara oko sabiranja građe za budući veliki rječnik češkoga jezika. U tom me pismu odbor moli, da mu pošlem jedan eksemplar uputstva, koje je nekad dano ispisivačima građe za rječnik našega jezika, kako bi se odbor mogao time koristovati. Ja odgovorih odboru, da mu nikakvoga uputstva ne mogu poslati, jer ga nema niti ga je bilo. To ja za to spominem, da bi se vidjelo, kako su učeni Česi držali za stvar, koja se sama po sebi razumije, da je naša akademija svojim poslenicima oko sabiranja rječničke građe dala u ruke obilno, jedinstveno, štampano uputstvo.

onda bi obrađivaču posao bio znatno olakšan, pa bi rječnik mogao brže na svijet izlaziti i bio bi bolji.

Već sam spomenuo, kako su neki poslenici ispisivali riječi vrlo obilno (od sviju najobilnije Žepić), a drugi slabo. Zato iz nekijeh knjiga ima vrlo mnogo građe, i obrađivač rječnika može siguran biti, da je iz njih sve ispisato, što za rječnik treba. Ovamo idu (osim drugih nekih) knjige: Palmotićeve I. II. (ali ne III.), Kavačinova, Lastrićeva test., Došenova, Korizmešak, Mirakuli. Iz nekih pak knjiga nalazi se građe manje (ili mnogo manje), nego što treba za rječnik; takove su (osim drugih nekih): Divkovićeva čud., Pavićeva ogl. J. Filipovića pripov. III., Obradovićeva bas. Velikanovićeva prik., Zelićeva (ta je možda najslabije ispisata).

Sasma su slabo ispisate pjesme M. Bunića u XI. knjizi „Starih pisaca hrvatskih“, a nikako nijesu iz te knjige ispisate pjesme obadvaju Mažibradića i M. Burešića. Još ima gdjevoja poveća neispisata knjiga u staroj književnosti, na pr. A. Bačića „Život majke Božje“, 1773., I. Grgića „Nauk krstjanski obilan“ 1750, J. Lipovčića „Dušu čuvajuće pohodeće“ 1750, D. Pavičića „Govorenja“ 1754 i t. d. Te knjige nijesu zato ispisate, jer se do njih nije moglo lako doći; ali je trebalo sve i sva učiniti, da se do njih dođe!

Mislim, da je ispisivačima trebalo reći, da štedljivo ispisuju riječi iz onijeh pisaca, koji ili nijesu dobro znali svoga jezika (na pr. Blagojević, Bogdanić, Jablanci), ili su ga poradi stiha i sroka nemilo sakatili i nagrđivali, kako su osobito činili Zanotti (u svome prijevodu iz Eneide) i Kavačin, u koje dvojice često se ne može uhvatiti smisao. Iz goleme pjesme Kavačinove ispisato je preko 10 hiljada riječi (gdjekoja po 100 puta!), koje su za obrađivača samo muka, a za

rječnik balast. Zar ne bi mnogo bolje bilo, da je ispisivaču rečeno, neka ispisuje samo ono, što je dobro i pouzdano? Dosta bi bilo, da je iz Kavačina ispisato kakvih 500 cedula, od kojih bi bilo koristi za rječnik. A Zanottijev prijevod ili uopće nije trebalo ispisivati ili ispisati samo nekoliko riječi na mjestima, gdje je smisao jasan.

Ja ću sada navesti nekoliko riječi, na koje sam se u različno vrijeme slučajno namjerio u knjigama, koje su za rječnik upotrebljene, a ipak tih riječi u rječniku nema ili nikako ili nijesu dovoljno potvrđene, bilo same sobom, bilo u kojoj osobitoj porabi, — nema ih zato, jer ih ispisivači nijesu ispisali. Mogao bih navesti i znatno više takovih riječi, ali mislim, da je dosta i ovoliko; u svoj eksemplar rječnika ja sve takve riječi unosim, kad na koju gdje nađem, a unosit ću i od sad. Te moje dopune, a i druge bilješke ne će propasti, jer ću odrediti, da se poslije moje smrti moj eksemplar rječnika preda akademiji, neka posluži (u dalekoj budućnosti) onome, tko uspiše dodatak rječniku. Pod *a* ću metnuti riječi, kojih u rječniku nikako nema, a pod *b* one druge. Još ću dodati, da sam podosta takovih riječi metnuo u „popravke i dodatke“ VI. i VII. dijelu rječnika, zato ih ovdje ne navodim.

a) *alfir*, t. j. barjaktar. Karlo Gudel' alfir od Krajine.*) A. Kačić razg. 293.

aritmik: Talijanski aritmetici. M. Zoričić aritm. 48.

Bokčilo, muško ime. M. Držić 244, 254.

brdoravañ, plateau. Ona se nahodi na neznatnom brdoravñu. M. Đ. Milićević knež. srb. 745.

budaleština, t. j. budalaština. N. Palikuća 4, 16, 29.

*) Zna se, zašto ispisivač tu riječ nije zabilježio: Kačić je piše „Alfir“ (slovom A), poradi toga je ispisivač mislio, da je vlastito ime i zato ju je propustio.

Budeļa, muško ime. M. Držić 450.*)

Diković, prezime. Rat 145.

Goloskoković, prezime. M. Đ. Milićević zim. več. 273.
gubina, t. j. gubitak. Nikim poslije napridakah
 događaju se gubina, štete i nesriće. F. Lastrić od' 265.

Iveško, muško ime. A. Kačić razg. 252.

izrekomice, t. j. izrijekom. Kada koji izrekomice
 ili ne izrekomice sazval jest hudobe. Š. Budinić ispr.
 53.

kopitavati se, impf. prema pf. kopitati se. Jer kopitaje i protivi mu se. P. Knežević osm. 88.

kupina, t. j. kupina (*rubus fruticosus*). U neizgorljivom grmu kupine. A. Tomiković gov. 366.

b) *beduast*: Neizgovorne veličine, moći i jakosti ljudi, oholi, beduasti i veliki usilnici. A. Kačić kor. 6.

bor, t. j. lađa; ispor. lat. *pinus*. Ljudi s najvećom pogibelom usloboduju se svrhu plivajući(h) borova kršiti negovu (t. j. morsku) oholost. A. Tomiković gov. 357. U rječniku toga značenja nema nikako.

čardak: U svijetlom u dvoru, gdje kralj svu drži vlas, jes čardak lijep goru. F. Lukarević 271. To je najstarija potvrda riječi čardak, jedina iz XVI vijeka!

čudnovat, t. j. radoznao. Jedna od njih (t. j. od žena) čudnovata, da vidi, što je. N. Palikuća 35. U rječniku toga značenja nema nikako.

*) Marina Držića (Stari pisci hrv. VII.) ja sam ispisivao za rječnik. To mi je bila prva kniga, koja mi je data za ispisivanje (u školskim ferijama g. 1875. tek što svrših gimnaziju). Onako mlad i nevješt, a bez pravoga uputstva držah, da vlastita imena ne treba ispisivati, pa ih onda izostavljah. Videći poslije nekoliko godina, da se i vlastita imena uzimaju u rječnik, ja ih sva iz M. Držića ispisah i predah akademiji. To učinih, kad je rječnik već bio u slovu *D*.

čudo, t. j. radoznalost. Samo za *ii(h)*ovo čudo tu stvar učiniše. N. Palikuća 36. U rječniku toga značenja nema nikako.

dočekati, t. j. dočekati. Dili se put Praga za doč-kati onde svoju zaručnicu. A. Kačić kor. 437. To je najpoznija potvrda i jedina od čistoga štokavca.

gospodini (nom. sing.), t. j. gospodin. L. Vladmi-
rović 10. M. Zoričić zrc. 143.

gravran, t. j. gavran. Bernardin 95.

hupiti, t. j. hlepiti. Hupeć kazanija bojničkago i slavi. Š. Kožičić 53a. U rječniku ima potvrda samo za stegnuto značenje: hlepiti za jelom.

istanova, t. j. iznova. Anđeo gospodni istanova zvati ga poče. A. Kačić kor. 241. To je najstarija potvrda.

khāt, t. j. gñat. U rječniku se kaže, da se nalazi samo na jednom mjestu, i to u Zoričića zrc. 226. i dodaje se: „*k* mjesto *g* može biti i štamparska pogriješka“. Ali u istoj knizi nalazi se pomenuta riječ još dvaput na str. 54, i to nom. pl. *khati*, akuz. pl. *khate*; dakle *k* mjesto *g* jamačno nije štamparska pogriješka.

kolak, praepos., t. j. kod, pored. Janko vojvoda kolak krala. Nar. pjes. bog. 30.

lazar, t. j. bogaļ, Kada lazar tko postane, da ne more da se gane. V. Došen 190a. Za Došenovu knigu već je rečeno daje vrlo obilno crpena; u navedenom primjeru mjesto „lazar“ štampano je „Lazar“, a ispisivač (Žepić) misleći, da je Lazar tu vlastito ime, nije držao za nužno ispisati ga; on, kao rođeni Slovenac, nije znao, da je „lazar“ u Slavoniji nom. appellativum, i da znači: bogaļ (to se značenje razvilo iz priče o prosjaku Lazaru u Lučinu jevanđelu 16, 19—31).

mesotrovan: One sramotne mesotrovne rane. I. P. Lučić razg. 44.

milina, t. j. milosrđe. Zašto kako kriva klati ga ne čini, nego mori živa suprotiv milini? I. T. Mrnavić osm. 78 (išlo bi u rječniku kod *milina* pod b, d).

Vrijedno je, da uz ovaj popis riječi nešto pripomenem. Vrativši se Daničić iza četiri godine iz Biograda u Zagreb (u proljeće 1877. g.) podvlačio je nekim ispisivačima, koji su mu se činili mañe vješti, modrom ili crvenom olovkom one riječi, koje je trebalo da ispišu iz knjiga. To je on činio, da bi posao brže napredovao (vidi u „Radu“ 40, 230). Eksemplari svih tih knjiga nalaze se sve od onoga vremena pa do sad u priručnoj biblioteci obrađivača rječnika, pa se još i danas vrlo dobro može vidjeti, koje je riječi Daničić podvukao. Vidi se i to, da mu je u brzini katkad koja riječ izmakla, te je nije podvukao, a trebalo bi, da je podvuče, i tako nije ušla u rječnik; ovamo iz priopćenoga popisa idu riječi: *beduast*, *Diković*, *čudnovat*, *čudo*, *gospodini* (u Zoričića). Nalazi se i to, da je Daničić riječ podvukao, a ispisivač je ipak nije ispisao; ovamo idu: *budaleština*,*) *gubina*, *dočkati*, *gospodini* (u Vladimirovića), *istanova*, *khat* (u Zoričića zrc. 54. na oba mjesta).

Teško je dopustiti, da su obrađivači rječnika u popisu navedene riječi hotimice izostavili, t. j. da su dotične cedule imali u rukama, ali su ih odbacili. To se zato ne može misliti, jer su svi obrađivači do sad u rječnik uzeli mnogo stotina riječi nepouzdanih i bez vrijednosti; zašto dakle ne bi uzeli i riječi, kao što su one navedene, koje niti su nepouz dane niti su bez vrijednosti?

Kako je u razliĉnih ispisivaĉa bilo razliĉno shvaćanje o tome, koje riječi treba ispisati, koje li ne, to

*) Ta se rijeĉ u Palikuće nalazi još na str. 6 i 34, gdje nije podvućena.

se lijepo vidi pri onijem kńigama, koje su dvaput ispisate. Tako je Daničić jednome od prvijeh poslenika dao za ispisivanje II. izdanje (1747) Terzićeve kńige „Pokripljenje umirući“ valada zato, što I. izdanja (1704) u ono vrijeme nije bilo u akademičkoj biblioteci, a iza nekoliko godina dade drugome posleniku I. izdanje te kńige, da je pocrpe. U građi se dakle rječničkoj nalaze cedule s riječima iz oba izdanja, pa se vrlo često vidi, da je koju riječ jedan poslenik ispisao, a drugi nije. — U vrijeme, kad se iz kńiga ispisavala građa za rječnik, nije se za neke kńige opazilo, da su preštampane iz drugih starijih kńiga, pa su i originalne i preštampane date ispisivačima u posao. Ovamo ide kńiga M. Dragićevića „Izpitanja“ (1800), koja je izvađena iz „Bogoslovja“ A. Kadčića (1729) i kńiga M. Lekušića „Bogoľubua razmišľanja“ (1730) uzeta iz istoimene kńige P. Bakšića (1638). I tu se vidi ono isto, što je rečeno za I. i II. izdanje Terzićeve kńige, t. j. jedan je ispisivač koješta ispisao, što drugi nije — i obrnuto. To se vidi i kod starih narodnih pjesama, što ih je g. 1870. izdao Miklošić, a g. 1878. Bogišić; i one su dvaput ispisivate. Isto vrijedi i za one kńige, za koje sam naprijed rekao da sam ih ja dao ispisati misleći, da su u Budmanovo vrijeme ispisane samo do kraja slova *M*. Još je lepši ovaj primjer: Kńigu K. Pejkića „Zrcalo“ (1716) prešampao je s neznatnim promjenama i kao svoju izdao S. Badrić pod natpisom „Ukazanje istine“ (1745). I Pejkićevu i Badrićevu kńigu ispisivao je isti poslenik (Vaľavac), valada u razmaku od nekoliko godina, pa ispisujući drugu nije se više sjećao, da je istu kńigu već bio pocrpao. Cedula iz originalne i iz preštampane kńige dokazuju, kako je Vaľavac u različno vrijeme različno mislio, koje riječi treba, a koje ne treba ispisivati.

Za sve se ispisivače može uzeti da nijesu propuštali onijeh riječi, koje su im poradi čegagod padale u oči, t. j. činile im se više ili manje neobične. Zato obrađivač kad dođe do koje takve riječi, može prilično siguran biti, da je za nju dovoljno građe ispisano. Takove su riječi na pr. *blagodaran*, *čuti* (u značenju: osjećati), *djeloredan*, *hudoba*, *jeziv*, *jezivost*, *muzuvir*, *nelagodan* i t. d. Za riječi, koje su i u današnjem jeziku veoma obične, slabo su marili površniji ispisivači propuštajući ih ili svuda ili ih samo gdjegdje biležeci. To osobito vrijedi za partikule i za zamjenice. Kad obrađivač kojč od takvijen riječi hoće da potvrdi ovo ili ono veoma obično značenje, često vidi, da ima mnogo manje cedula negoli za druga rjeđa značenja. Tako je meni bilo, kad sam bio kod prijedloga *među* i *na* i kod zamjenice *naš*; vidio sam, da imam vrlo malo cedula za mjesno značenje, kakvo je na pr., kad se kaže: potok teče *među* gorama, popeo se *na* brijeg, to je *naša* kuća. Vrlo je rijetko kojemu ispisivaču palo na um, da i takav koji primjer zabilježi, ako ni za što drugo, a ono zato, da obrađivač dovoljno može potvrditi i ono, što je u jeziku veoma obično. Potvrda sam za pomenuta značenja imao dosta samo iz narodnih pjesama Vukovih (uzrok će se tome vidjeti dalje u ovoj glavi), a iz drugih knjiga vrlo malo. Nije mi ostajalo drugo, nego da za rečene prijedloge na sreću potražim u knjigama za rječnik upotrebljenima po koji primjer, a kod *naš* se zadovoljil s onim, što sam imao.*)

*) Mislim, da mi nitko ne će zabaviti, što sam ja i kod *na* i kod *naš* naznačio (naznakom *i t. d.* ili *i t. d.* i t. d.), da se pomenuta značenja tijen riječi često (ili veoma često) nalaze, premda sam imao sasma malo potvrda. To sam mogao posve mirne duše naznačiti, jer je sasvijem sigurno, da je tako.

Ja držim za cijelo, da su tako i Daničić i Budman tražili po knígama na sreću potvrde za vrlo obična značenja nekih vrlo običnih riječi, prvi na pr. kad je obrađivao riječi *a*, *ako*, *biti* (esse), — drugi, kad je obrađivao riječi *da*, *i*, *koji*.

Kako su neki ispisivači slabo marili za partikule, to ću pokazati još u tri primjera. Veznik se *bo* veoma često nalazi u knígama prije XIX. vijeka sa značenjem lat. enim. Rijetko je adversativno značenje, lat. autem, vero. Čovjek bi mislio, da će to značenje morati sakuplaču građe za rječnik udariti u oči, kad se na n gdje namjeri, pa da će dotični primjer zapisati. Ali uzalud čovjek tako misli! U knjižici S. Badrića „pravi nač.“ na dva se mjesta *bo* nalazi s adversativnim značenjem, ali ono nije palo ispisivaču u oči. Ti su primjeri: Koji dobra učinili su, otići će u život vični, koji *bo* zla, u ogañ vični. 20. Mnogi su zvani, mali *bo* obrani (iz lat. multi sunt vocati, pauci vero electi. matth. 20, 16). 36. Jamačno bi Daničić vrlo rado ta dva primjera unio u rječnik, da su mu u ruke došli, jer od ono malo potvrda, što ih se u rječniku nalazi, gotovo sve su srpskoslovenske. — Kad sam pred nekoliko mjeseci obrađivao partikule *nego* (neg, nere, ner, neže) i *neka* (nek), čudio sam se, kako su ispisivači nejednako radili: jedni gomilali primjere i preko mjere, a drugi ni mukaet. Za riječ *nego* našlo se po 70—80 cedula iz Našeskovića, G. Palmotića (I. i II.), Kavanina i Došena, iz narodnih pjesama Vukovih oko 300, a iz Lucića i Obradovića po jedna, tako isto samo po jedna iz Palmotićeve „Kristijade“, iz nar. pjesama Petranovićevih i Hörmannovih, — a nijedna se nije našla iz Lukarevića, Dobretića, Tomikovića, Leakovića i iz nar. pjesama Jukićevih! Iz Lastrićevih kniga test., od', ned. našlo se potvrda veliko mnoštvo (iz svake od

tijeh kniga), a iz njegove knige „svetnjak“ samo dvije. Tako je i s riječju *neka*: iz Kavačina se našlo 79 cedula, iz Došena 203, iz narodnih pjesama Vukovih oko 300, — samo po jedna iz Vetranića, Zlatarića, Bašića, Dobretića, — nijedna iz Divkovića (nauk 1611), iz Ivaniševića, Vitalića (istum.), iz Pavića (ogl.), iz Kanizlića (utoč.). Što je ovdje rečeno o partikulama *bo*, *nego*, *neka*, to su samo primjeri, da se vidi, kako su neki ispisivači na štetu rječnika slabo marili za riječi, koje su im se činile neznatne. Samo se po sebi razumije, da bi se takvih primjera moglo mnogo više navesti, ali dosta je i ovoliko.

Što su neki ispisivači manje riječi ispisivali, negoli bi rječniku bilo zauvarno, to ne zadaje obrađivaču mnogo muke; ako on sam treba na sreću da traži primjere po knjigama, to se rijetko događa, jer riječi, kao što su *a*, *i*, *na*, *nego* i t. d., nema (prema drugijem riječma) mnogo, te može proći po godina dana i više, da nijedna od takvih riječi ne dolazi u posao. Mnogo više muke zadaju obrađivaču drugi neki nedostaci i pogreške ispisivača, kako ću sada pokazati.

Daničić nije prije g. 1878. nijednom posleniku oko rječnika rekao, koja nova slova on misli u rječnik uvesti; i ja se dobro sjećam, kako su nova slova iznenadila svakoga, kad je pomenute godine na svijet izišao „Ogled“ rječnika štampan novim slovima. Prije toga nije nitko od ispisivača mogao znati, kako će riječi na pr. *vesele*, *znanje* biti u rječniku štampane, zato su ih svi pisali *veselje*, *znanje*, i to ne samo gdje su dolazile kao temeljne riječi, nego gdje su dolazile i u primjerima drugih riječi. Mislio bi čovjek, da takvo pisanje nije obrađivaču na nepriliku, t. j. da mu ništa drugo ne treba nego prepisivačevo *lj*, *nj* promijeniti u *l*, *n*. Tako se doista i radi s primjerima iz

štokavskih knjiga XIX. vijeka, jer se sigurno zna, da u njima *lj*, *nj* znači svagda *l*, *n*. Ne stoji stvar tako jednostavno sa štokavskim knjigama XVII. i XVIII. vijeka, jer se u njima mješovito piše jedno i drugo, t. j. i *veselje*, *znanje* i *vesele*, *znanje*; zato obrađivaču rječnika ne ostaje drugo, nego svaki put, kad mu koja takva riječ dođe, pogledati u dotičnu knjigu, kako je zapisana i prema tome unijeti riječ u rječnik. Još bi kako tako bilo, kad bi to trebalo činiti samo onda, kad koju takvu riječ treba obraditi kao temelnu zajedno s nezinim primjerima; ali nevolja je u tome, što riječi, kao što su *vesele*, *znanje*, dolaze veoma često u primjerima za druge riječi, pa i onda obrađivač mora paziti, da u rječniku budu štampane kako treba. Mislím, da će svak lako uvidjeti, koliko taj posao otima vremena obrađivaču.

Vrlo su često ispisivači, i to ne samo lošiji, nego i bolji, pisali ispod temeljnih riječi prekratke primjere, iz kojih se ne može razabrati pravo značenje. Tu dakako obrađivač mora dotično mjesto potražiti u knjizi, iz koje je primjer izvađen, pa primjer prema potrebi raširiti.

Često obrađivaču dolaze u ruke cedule, na kojima je pogriješno napisana ili temeljna riječ ili koja riječ u primjeru. Te pogriješke mogu potjecati iz neznanja prepisivača ili iz njegove lakoumnosti. Tako su riječi *hrba*, *mrkijenta* neki ispisivači krivo čitali te su ih pisali *hrba*, *markijenta*. U takvim slučajevima nije za obrađivača velika neprilika, jer on dobro zna, kako se takve i slične riječi imaju pisati. Od neznanja potječu i ovake pogriješke: nekim su ispisivačima bili sasna neobični oblici *mlidijaše* (putabat), *našten* (inventus) pa su im kao temeljne riječi zapisali *mlidijati*, *naštiti*! Kod takvih cedula neprilika je za obrađivača samo u

tome, što ovako zapisane temeljne riječi stoje po abecedi razdaleko od *mнити*, *наći*, pak treba paziti, da što za rječnik potrebno ne umakne.

Gore su pogriješke učinene od lakoumnosti; kad na pr. u kojoj knizi jasno stoji napisano *doña*, *krajevstvo*, *lik*, *misto*, *poiti*, a ispisivač je u primjeru napisao *dolnji*, *krajestvo*, *liek* (lijek), *mjesto*, *poći*. Neki su ispisivači u tome vrlo često griješili, pa kad obrađivači ne bi građu kontrolirali, bio bi rječnik u primjerima pun takvih pogriješaka; u rječniku bi na pr. stajalo kod koje riječi u primjeru: *dolni* dio grada, a u onoj knizi, iz koje je uzet primjer, doista stoji *doñi* i t. d. Ako je u primjeru iz kojega pisca ikavca ispisivač napisao na pr. *lijek* ili *mjesto*, tu se odmah zna, da je pogriješka, jer na pr. Marulić ili Zoranić nije mogao tako napisati. Ali ima podosta pisaca u starini, koji miješaju zapadni i južni govor; ovamo idu dubrovački pjesnici i Kačić u svome „razgovoru“; kod njih se dakle ne može za svaku riječ s glasom *h* unaprijed znati, kako je gdje zapisana. U tome je grдно griješio ispisivač Kačićeva „razgovora“ pišući u svijem primjerima riječi po južnom govoru, dakle i ondje, gdje je Kačić napisao po zapadnom.

Lakoumno su radili oni ispisivači, koji su u citatima mijenali oblike pišući na pr. *dobrog*, *slavnomu*, *videć*, *vratiti* mjesto *dobroga*, *slavnom*, *videći*, *vratit* ili obrnuto. Cedula s takvim promjenama nalazi se veliko mnoštvo.

Ni takve cedule nijesu rijetke, na kojima je mjesto ove ili one riječi zapisana sasvim druga (slična dođuše). Evo samo tri takva slučaja, što sam ih imao nedavno. Kad sam bio kod riječi *neotpustiv*, dođe mi u ruke cedula: *Neodpustiv* (temelna riječ). U poslovanju tako *potribitom* i neodpustivom. I. Garašin 17.

Kad sam imao da obradim riječ *nepokojan*, našoĥ ceduĥu: *Nepokojan* (temeljna rijeĥ). U strahovieh *nepokojnih*. B. Kašić naĥ. 53. A kad sam došao do rijeĥi *nepotpun*, namjerih se na ceduĥu: *Nepodpun*. Imaduĥi još *nepodpuno* 21 godište svoje dobi. I. P. Luĥić izk. 3/4. Na prvoj je ceduĥi pogrješno napisano *potribitom* mjesto *potribnomu*, kako je doista u onoj knĥizi na dotiĥnome mjestu; — na drugoj ceduĥi pogrješka je i u temeljnoj rijeĥi, koja bi morala glasiti *napokoiti*, i u primjeru, gdje bi moralo biti *napokoiti*, kako je u Kašića; — na trećoj je ceduĥi krivo uzeto za temeljnu rijeĥ *nepotpun* mjesto *nedopun*, a u primjeru je zlo napisano *nepodpuno* mjesto *nedopuno*. Kad sam bio kod rijeĥi *nedopun*, našoĥ joj samo jednu potvrdu (iz Kalića prop. 390) i misleĥi, da doista nema više nijedne, napisah navodeĥi je: *samo u primjeru*. Kako sam ja kod rijeĥi *nedopun* mogao misliti, da ĥu joj naĥi još jednu potvrdu, kad budem kod rijeĥi *nepotpun*! Eto kamo znadu dovesti obraĥivaĥa lakoumni sakupĥaĥi graĥe! Vidi se, da u takvijem sluĥajevima ni najpomnĥivija kontrola obraĥivaĥa ne štiti od pogrješaka, kao što ga ne štiti ni ondje, gdje ispisivaĥ nije nikako i nigdje ispisao koju rijeĥ, koja bi se u rjeĥniku morala nalaziti, pa se s ĥegove krivice ne nalazi.

Ima ceduĥa i s ovakim pogrješkama: u knĥizi lijepo stoji na pr. „Nije mogao Marku pomoĥi, da se izvuĥe iz nevoĥe“, a prepisivaĥ je to pokratio i napisao: „Marko se izvuĥe iz nevoĥe“. Ili u knĥizi stoji: „Kad im starac ispriĥa, kako je bilo, upita ih“, a prepisivaĥu je to previše rijeĥi pa ni pet ni devet, nego napiši: „Kad im starac to ispriĥa, upita ih“ i t. d. Tako se za cijelo ne smije citirati, jer u vaĥanom citatu ne smije nijedna rijeĥ biti promijeĥena.

Ne može se čovjek načuditi načinu, kako je Daničić dao ispisivati riječi iz narodnih pjesama i poslovice Vukovih. Na cedulama iz tih knjiga stoji samo po jedna riječ, i to u onome obliku, u kojem ju je ispisivač gdje našao; iza tako napisane riječi ne dolazi nikakav primjer, nego samo naznaka knjige, strana i broj retka. Riječi iz stihova: „Ne znaš kaka biła od omraze? da omrazim brata i sestricu“ ispisane su ovako: na jednoj ceduli *ne*, na drugoj *znaš*, na trećoj *kaka*, na četvrtoj *biła*, na petoj *od*, na šestoj *omraze*, na sedmoj *da* i t. d. Sada neka čitatelj sebi predstavi muku obrađivača, kad dođe do riječi *ne* ili *od* ili *da*, pa kad nađe za svaku od njih po nekoliko stotina cedula, a bez ikakvoga primjera! Primjere treba obrađivač sam da traži i ispisuje po naznakama knjige, strane i retka. Muka je to velika, jer obrađivač mora sve primjere potražiti, dakle i one, kojih ne će uzeti u rječnik, kad on ne može unaprijed znati, koji primjeri treba da uđu u rječnik, a koji ne. Traženje i ispisivanje primjera za riječi, kao što su navedene, odnese obrađivaču po 15—20 ura vremena, što bi ga mogao za drugi posao oko rječnika upotrebiti. Treba dodati, da je iz nar. pjesama Vukovih ispisana s v a k a riječ, makar koliko puta dolazila, a iz poslovice samo po koja na svakoj strani. — Samo da još dvije nevođe istaknem, koje izlaze iz posla tako rđavo rađena. Abecedari su riječi iz rečenih knjiga stavljali u red onako, kako je koja napisana; riječi na pr. *ću*, *ćeš* stavljene su u svežnjiće slova *Ć*, a ne slova *H*, kamo bi se morale metnuti, jer su to upravo oblici glag. *hotjeti*, — riječi *sam*, *si* (na pr. bio *sam*, znao *si*) metnute su u svežnjiće slova *S*, a ne slova *J*, kamo pripadaju, jer su to enklitički oblici prema *jesam*. Već sam naprijed razložio, kolika je nevođa za obrađivača s riječima ra-

sturenim po mnogim svežnićima. Takve sam muke dosta i ja imao, kad sam obrađujući glag. *naći* morao premetati različne svežniće (doduše istoga slova), u kojima su oblici iz onih Vukovih knjiga bili razbacani (*naći* u jednom svežniću, *nađem* u drugom, *najdem* u trećem, *našao* u četvrtom). Navedeni primjeri dokazuju, kako je često ista riječ rasturena u različne svežniće, — u drugu opet ruku često se dogodilo i moralo se dogoditi, da su posve različne riječi u istom svežniću jedna do druge. Tako na pr. cedule s rječju *sam* stavio je abecedar sve zajedno bez obzira, znači li *sam* lat. *sum* ili lat. *solus*; sve cedule, na kojima je abecedar našao riječ *gore*, stavio je zajedno ne obzirući se i ne moguci se obzirati na različna značenja te riječi (1. *peius*, 2. *supra*, 3. *montes*, 4. *ardent*). — Ja ne mogu drukčije dokučiti, zašto je Daničić nar. pjesme i poslovice Vukove dao tako naopako ispisivati, nego ako rečem, da on u početku sakupljanja građe za rječnik (a one su knjige Vukove u to prvo vrijeme ispisivale) nije mislio, da će se rječničke građe onoliko sakupiti, koliko se doista poslije sakupilo (možda pet puta više, nego je Daničić u početku mislio). Mogao je dakle on onda držati, da obrađivaču rječnika ne će teško biti upotrebljavati građu i onako ispisatu. A kad je za nekoliko godina vidio Daničić, kolika se množina građe nakupila, onda već nije bilo pomoći, jer su riječi iz onih Vukovih knjiga bile već odavno ispisane, pa bi značilo uvaliti akademiju u znatan trošak za nagrade drugom posleniku, koji bi one knjige nanovo ispisivao.

Ni na neznanje ni na lakoumnost, već na nepažnju imaju se odbiti pogriješke, na koje se obrađivač katkad namjeri; to je na pr. kad je ispisivač zaboravio na ceduli ispod primjera naznačiti knjigu, otkle je pri-

mjer. Otud nastaje ili ne nastaje šteta za rječnik prema tome, dali je dotična riječ važna ili nije. Rijetko se može dogoditi, da riječ na takvoj ceduli zapisana ne propadne za rječnik. Nije na pr. propala riječ *mra-viňak* iz Radnića 64b ni riječ *natražiti* iz Pavišića 36, jer sam ih ja poslije slučajno našao (kontrolirajući primjere za posve druge riječi) u dotičnim knigama. Primjer iz Radnića našao sam prije, nego je riječ *mraviňak* štampana, pa sam ga mogao metnuti u rječnik među druge primjere; a primjer iz Pavišića nijesam mogao u sam rječnik metnuti, nego među „popravke“. Da se tako slučajno nijesam namjerio na pomenute primjere, bila bi šteta za rječnik, jer je Radnićev primjer od sviju drugih najstariji (jedini iz XVII. vijeka), a i Pavišićev primjer dobro dolazi, jer je glag. *natražiti* slabo potvrđen.

Katkad se i ovo nalazi: ispisivač pocerpavši iz knige koju stranu, na pr. 137, pa došavši na iduću stranu krivo je naznačio kod prvih riječi, što ih je sa ne ispisao, broj strane, t. j. 137 mjesto 138, jer mu je prvi broj nekako ostao u peru. U takvim slučajevima obrađivač kontrolirajući ispisani primjer, pročita po dvaput, po triput čitavu stranu na pr. 137. i ne može primjera nikako naći, onda se tek sjeti, da bi primjer mogao biti na idućoj strani, pa ga stane tamo tražiti i doista ga nađe. Samo se sobom razumije, da je i to gubitak vremena, osobito ako je format one knige velik.

Bilo je već dosta govora o tome, kako su neki ispisivači propuštali riječi, koje bi trebalo da ispišu. A bilo je i takovih, koji su previše ispisivali. Tako jedan od onijeh, koji su ispisivali Dellabellin rječnik*)

*) Rječnici Vrančićev i Dellabellin ispisani su već prvijeh godina, kad se sabirala građa, a to se i moralo

i koji ga je najveći dio pocrpao (a bila su trojica), ispisao je gotovo svaku riječ na dvije cedule, a gdje koju i na tri, pače i na četiri. Isti je poslanik crpao i Pavlinovićevu knjigu „Različiti spisi“ (1875) pa je (nešto rjeđe, ali opet) dosta često i otud istu riječ i isti primjer s iste strane ispisivao na dvije cedule. Zašto je on tako radio, ne mogu se domisliti, samo znam, ako taj posao i nije rječniku na štetu, ali je bio na štetu blagajnici akademije, jer je ispisivač iz nje potegao mnogo veću nagradu, negoli bi ga išla, da je radio, kako treba. Na to je nalik i ovaj primjer: U starosrpskom spomeniku „Dečanske hrisovuđe“ dolazi zamjenica *mu* (dativ sing.) preko hiladu puta, i to u ovakim svezama (str. 12): Velko, a synъ *mu* Đuroje, Boleta, a synъ *mu* Nenadъ, a bratъ *mu* Bogoje, a otъecъ *mu* Družoje i t. d. Svatko pametan uviđa, da to *mu* nema nikakve vrijednosti za rječnik, samo kratkoumni ispisivač rečenoga spomenika nije to uviđao, nego je sva mjesta s riječcom *mu* otud ispisao, svako na svoju osobitu cedulu i tako bez ikakve koristi za rječnik povukao iz blagajnice akademije priličnu svoticu.

Na veliku su nepriliku obrađivaču one knjige, kojima treba uza svaki citat, koji se unese u rječnik, mijenjati naznaku mjesta, gdje se u knizi nalazi. Div-

učiniti, jer u nima hrv. riječi ne stojeći na prvome mjestu nijesu poređane po abecedi. Oni rječnici, u kojima su naše riječi na prvome mjestu i teku po abecednom (azbučnom) redu, nijesu onda ni poslije ispisani, nego obrađivač ispisuje iz njih od vremena do vremena onoliko riječi, koliko mu je za neko vrijeme (na pr. za 2 ili 3 mjeseca) dosta pa ih pomiješa među ostalu građu, koja mu za to vrijeme treba. Budući da u hrvatskom dijelu Jambrešićeva rječnika malo ima riječi, mnogo manje nego u latinskom dijelu, zato sam ja dao ispisati hrv. riječi iz lat. dijela.

kovićeve knjige „Besjede“ ispisana je po izdanju god. 1704, jer onda akademija nije imala prvoga izdanja g. 1616; poslije ga je od nekud dobila, pa je Daničić od početka rječnika stao citirati po starijem izdanju; tako je činio Budman, tako činim i ja; ali to mijenjanje kod svakog citata otme po nekoliko časaka vremena dok se dotični citat nađe u starijem izdanju i vidi, na kojoj je strani tamo. Tako je isto s „Razgovorom“ A. Kačića; ta je knjiga u svoje vrijeme ispisana po izdanju g. 1780, jer onda starijeg izdanja nije bilo u akademskoj biblioteci; kad je poslije akademija nekako dobavila starije izdanje g. 1759, počeo je Budman citirati po tome izdanju, pa tako činim i ja. Takovih knjiga, kod kojih se paginacija jednoga izdanja mijenja na paginaciju drugoga, još ima nekoliko, kako se može vidjeti iz „Popisa“ za rječnik upotrebljenih knjiga štampanoga na kraju VI. djela rječnika, — a ima i još gdjejoja.

Tome s gubitkom vremena skopčanom mijenjanju paginacije nijesu ispisivači krivi, jer oni nijesu mogli ispisivati po drugom izdanju nego po onome, koje im je dato. Jedan je ispisivač ipak kriv, i to onaj, koji je ispisivao M. Bunića (Stari pisci XI). Jaketu Palmotića i „Kristijadu“ Ć. Palmotića; mjesto strana on je citate označivao stihovima (na pr. 414) kod prvoga pisca, pjevačima i kiticama kod drugoga i trećega (na pr. VII, 28). Budući da se u rječniku primjeri iz svih drugih knjiga naznačuju stranama, zato mora to pravilo vrijediti i za navedena tri pisca, i tako obrađivač mora dangubiti kod svakog primjera iz tih pisaca mijenjajući brojeve, kako ih je ispisivač postavio, u druge, kojima se naznačuju strane.

Naprijed je bio govor o nekim knjigama, koje su dvaput crpene, jer se nije znalo, da je novija preštam-

pana iz starije. Daničić i Budman su uzimali u rječnik primjere i iz novije knige, gdje ih nijesu našli zapisane iz starije. Ja mislim, da to nije pravi način, t. j. treba svagda citirati stariju knjigu, gdje u citatu nema nikakve razlike između jedne i druge. Ako meni kad dođe u ruke citat na pr. iz Lekušićeve knjižice, a iz Bakšićeve ga nemam, jer nije napisan, ja onda potražim ono mjesto u Bakšićevoj knjižici, i ako vidim, da se u onom citatu ni malo ne razlikuje od Lekušićeve, ja u rječniku citiram Bakšića, jer ono mjesto pripada njemu, on ga je napisao, a Lekušić samo prepisao. Iz ovoga uzimam u rječnik samo ono, što je njegovo, t. j. gdje se razlikuje od Bakšića. Tako radim i u drugim sličnim slučajevima, premda mi to otima podosta vremena.

Mislim, da iz moga razlaganja čitatelj lako može razabrati, koliko obrađivač ima posla i dangube, dok koju riječ obradi. Sve je to mehanički posao, ali on mora biti učinjen prije, nego počne duševni rad oko koje riječi, i to mora biti učinjeno pomnivo i savjesno, ako se hoće, da rječnik bude pouzdan. Ja ću sada navesti nekoliko pogriješaka, koje su izašle otud, što obrađivač nije kontrolirao primjer, nego ga je ostavio onako, kako ga je našao na ceduli.

S. v. *bojati se* na str. 512a navodi se primjer iz Banovca pred. 78: Za to se *boj ti* da im se dogodi kao i rečenom kralju. U Banovčevoj je knjizi štampano *bojati*, samo što se u sredini te riječi *a* malo otrcalo te se ne vidi sasvim jasno, ali ako se malo oštrije pogleda, vidi se; vidio bi ga i obrađivač, da je kontrolirao primjer.

S. v. *cijeća* na str. 782a i na str. 782b u primjerima iz Kadčića 42. i Terzića 130. štampano je *cića*, jer je ispisivač zlo pročitao i zapisao mjesto *čića*, a

obrađivač nije dotične primjere kontrolirao, inače bi ih metnuo na str. 783b pod 9.

S. v. *članak* na str. 54a u primjeru iz Orbina 84. štampano je *članke* mjesto *članke* (u istoj Orbinovoj knizi na istoj strani malo dalje ima i gen. pl. *članaka*). Ne može se reći, da je ono *članke* u rječniku štamparska pogriješka, jer bi onda dotični primjer stajao na istoj strani u dnu pod *f*, gdje se kaže, da se nalazi *članak* te se navodi tome liku potvrda iz Kačića.

S. v. *dalak* i s. v. *1 kašal* navodi se primjer iz Posilovića nasl. 7a: Bude nemoćan sad od *tuge*, sad od kašla, sad od dalaka. Posilovićeva je knjiga štampana bosanskom ćirilicom. i na onome mjestu je sasvim jasno štampano *gute* (od *guta*, t. j. lat. gutta), a ispisivač je *ryte* zlo pročitao za *tyre* i tako na ceduļu napisao, pa tako je ušlo i u rječnik.

S. v. *imati* na str. 802a u primjeru iz Dobretića 44. štampano je *nema*, a moralo bi biti *neima* (t. j. ne ima), jer tako je u Dobretića, — na str. 803b (u dnu) u primjeru iz Kadčića 12. štampano je opet *nema* mjesto *nejma*.

S. v. *ľubostvo* ima potvrda iz Dobretića, ali Dobretić ne piše tamo *ľubostvo*, nego *ľubovstro*. Da nije u rječniku štamparska pogriješka, tome je dokaz, što se u njemu nalazi i *ľubovstvo* s potvrdama, ali potvrde iz Dobretića nema.

S. v. *magareći* pod a u primjerima iz Kačića i Lučića štampano je *magareću*, *magarećom*, ali na onijem mjestima i u Kačića i u Lučića stoji *-tj-*, a ne *-ć-*. Da je obrađivač kontrolirao, štampao bi i on *-tj-* (kao što je pravo štampao u primjerima iz Radnića i Vladmirovića) te ne bi rekao, da je pisanje sa *-tj-* u toj riječi zlo.

Nemila je ovo pogrješka: na svome mjestu navodi se u rječniku riječ *duhovo* (neutr.) i kaže se, da znači isto što *duhovi* (pentecoste) te se daje ovaj (jedin) primjer iz J. S. Relkovića 120: Treći čak se štedi do duhova. Ispisivač je tome primjeru napisao za temeljnu riječ *duhovo* misleći na analogiju s riječma *petrovo*, *tijelovo*, a obrađivač da je kontrolirao, odmah bi vidio, da je u Relkovića na onome mjestu štampano „duhovah“ dakle jamačno gen. od *duhovi*, a ne od *duhovo*.

Ne razumijem, kako je došlo do pogrješke kod riječi *čudovati se* (t. j. čuditi se). Pod *d* kod te riječi kaže se, da se nalazi i bez *se*, pa se to potvrđuje primjerom iz glag. knjige Mirakuli 53: Vele čuduju od tebe. Tu sam knjigu za rječnik ja ispisivao g. 1882, kad sam dobro znao, kako treba taj posao raditi, ja dakle ne mogu vjerovati, da sam navedeni primjer onako napisao, kako se u rječniku navodi; držim za cijelo, da sam ga napisao, kako je doista u onoj knjizi: Jere se vele čuduju od tebe.

U rječniku se nalaze riječi *ceja*, *curlika*, *grašorota* iz zbirke V. Arsenijevića. Prinosnik je svoju zbirku u narodu sabranih riječi napisao na četvrtinama tabaka jednu za drugom bez reda abecednog (ili bolje: azbučnog, jer je pisana ćirilicom), i to na obje strane papira. Ta se zbirka morala dakle dati prepisati na cedule. Ispisivač nije bio dosta vješt ćirilici te je *ceja*, *рпамопора* pročitao i prepisao *ceja*, *grašorota*, a prepisujući riječ *хурлика* zaboravio je na prvo slovo metnuti potrebnu crticu i napisao *curlika*. Tako je nepouzdati ispisivač zaveo Daničića i Budmana, koji su mu vjerovali te ga nijesu kontrolirali i unijeli u rječnik one tri pogrješne riječi, mjesto kojih bi moralo biti *seja*, *čurlika*, *grašoroga*.

VI.

Već smo u II. glavi vidjeli, da prvijeh godina, kako se počela sabirati građa za rječnik, Daničić nije mislio isključiti iz néga kajkavsko narječje, a to znači, da je plan rječnika u Daničićевой glavi bio tada opširniji nego poslije. To se vidi i iz njegovih riječi u „Radu“ 13, 168: „Jedan je od tih poslova rječnik, u kom je rada akademija sabrati i narodu svomu predati — koliko je moguće — sve, što se ne samo u živom govoru njegovu, nego i u svoj književnosti njegovoj nahodi za rječnik.“ Te riječi dopuštaju misliti, da je tada (t. j. pod kraj g. 1870) Daničićev plan obuzimao svu književnost i sva narječja od najstarijih vremena do njegovih dana. Što se više približavalo vrijeme, da se rječnik počne obrađivati, sve je više morao Daničić uviđati, da je to područje preveliko pa da ga treba stegnuti; a u čemu se ima stegnuti, na to je morao misliti već zato, da se ne trati uzalud vrijeme i novac akademije (na nagrade ispisivačima), kad bi se ispisivale knjige i iz onijeh dijelova književnosti, koji ne će ući u rječnik. Kako je dugo Daničić razmišljao o konačnom planu, ne može se reći; možda je i poslije g. 1870. još koja godina prošla u razmišljanu i kolebanu. Napokon odluči ovako: stara će se literatura i uopće književni spomenici na hrvatskoj i na srpskoj strani uzimati do početka XIX. vijeka, na hrvatskoj strani samo što je čakavsko i štokavsko; od početka XIX. vijeka uzimat će se samo narodni govor, i to ne samo iz knjiga (na pr. iz Vukova rječnika, iz štampanih narodnih pjesama, poslovice i t. d.), nego i iz rukopisne građe, što su je dali akademiji sabirači riječi po narodu; između drugih (dakle ne prostonarodnih) knjiga XIX. vijeka uzimat će se samo one, u kojima se može naći zgodnih riječi, koje i narod go-

vori. Govor dakle kajkavski ne će ući u rječnik; ali da ne bude sasvijem isključen, uzimat će se riječi iz Bjelostjenčeva i Jambrešićeva rječnika; neologizmi umjetne književnosti XIX. vijeka također ne će ući u rječnik; za kajkavski govor i za književne neologizme XIX. vijeka neka se u svoje vrijeme grade osobiti rječnici.

Da našega akademičkog rječnika nema na svijetu pa da se sada tek misli, kako će se početi sabirati građa za ņ, t. j. da je pitaņe o izdaņu rječnika u onome stadiju, u kojemu je bilo g. 1867. ili 1868, i da akademija mene pozove, da izradim plan za budući veliki rječnik, moj bi se plan u kojećemu razlikovao od Daničićeva.

Ja bih akademiji predlagao ovako: Budući da leksičko blago, kako ga narod na svemu svome prostoru govori, nije ni iz daleka sabrano u onoj potpunosti, koja se hoće za veliki akademički rječnik, a u književnom jeziku tek se stvaraju riječi za mnoge i mnoge pojmove, a za mnoge još nijesu ni stvorene, a gdje koje, što su već stvorene, istiskuju se i zamjenjuju drugima, zato akademija veliki rječnik živoga (narodnog i književnog jezika) neka ostavi za drugo vrijeme (makar nakon 20 ili 30 godina) i za sad neka se ograniči na stari jezik, kako se nalazi u knjigama i u drugim književnim spomenicima prošlih vijekova pa do polovine XIX. vijeka. Takav se rječnik — rekao bih akademiji — može s današnjim književnim sredstvima izdati na svijet u priličnoj potpunosti, a onaj živoga jezika morao bi s navedenih uzroka biti u velike nepotpun. Zato ih treba rastaviti, a to se preporučuje i stoga, što stariji i noviji jezik ako i imaju veliku množinu zajedničkih riječi, ali ima i vrlo mnogo takvih riječi, koje se nalaze samo u jednome od njih,

i poradi takovih nezajedničkih riječi ta su dva jezika, t. j. stariji i noviji, dvije odjelite cjeline, koje se mogu rastaviti. — U rječnik starijega jezika neka uđu sve pouzdane riječi, t. j. koje doista pripadaju našem jeziku i koje je narod jamačno nekad govorio, a ako ih nije govorio, već su ih pisci načinili, nijesu nakazne. Zato srpskoslovenske riječi (na pr. iz sv. Save, Domentijana i t. d.) nemaju mjesta u rječniku našega jezika, jer one njemu ne pripadaju, nego drugome slavenskom jeziku. Za rječnik neka se upotrebi hrvatska i srpska književnost sve do polovine XIX. vijeka, jer ako se današnji književni jezik i na hrvatskoj i na srpskoj strani počeo razvijati već prije svršetka prve polovine toga vijeka, ali većina pisaca na jednoj i na drugoj strani naslađala se do toga doba više na jezik starijih pisaca nego na noviji. U rječniku hrvatskoga jezika treba sva tri njegova narječja da su zastupana, dakle ne samo štokavsko i čakavsko, nego i kajkavsko; u kajkavskim knjigama i drugim spomenicima XVI—XIX. vijeka nalazi se mnoštvo znatnih i zanimljivih riječi, koje će biti ures velikom akademičkom rječniku kao makar koje štokavske ili čakavske.

Nije teško razabrati razlike između plana Daničićeva i moga, kako sam ga ovdje razložio. Što je Daničić držao, da se u jednom istom djelu može sjediniti i stariji i noviji jezik, u tom bi se on i danas varao, da živi i da sastavlja plan za veliki rječnik, a kamoli prije 40 godina, kad je narodnoga leksičkoga blaga bilo mnogo mañe saabrano, negoli ga mi danas imamo. Daničić nije ni slutio, kolika se golema množina toga blaga u narodu još nalazi; držao je, da pored onoga, što je štampano do njegova vremena, i što je akademija u rukopisu imala od nekoliko prinosnika, ne će Bog zna koliko više ni biti ga u narodu; a ono

malo, što ga još ima, lako će se moći poslije dodati. Zato je držao, da se stariji i noviji jezik ne samo mogu sjediniti u jednom rječniku, nego da to i treba učiniti. Osim pomenutoga razloga, što je Daničić uzeo u rječnik i noviji jezik, ima još jedan, i to psihologički razlog. Od kako se on u svojoj mladosti dao na filologiju, pa sve do svoje smrti on je narodne umotvorine, što ih je Vuk izdao na svijet, a osobito Vukov rječnik proučavaao gotovo bez prestanka s takvim oduševljenjem, uvjerenjem i ljubavi, da su mu ta Vukova djela bila kao neka svetišta. Zato kad je akademiji predlagao, da izda s vremenom veliki rječnik, on nije mogao sebi taj rječnik ni predstaviti bez riječi iz knjiga tako milih njegovu sreću. A kad je te knjige odlučio za budući rječnik upotrebiti, onda nije mogao odbaciti ni druge zbornike prostonarodne književnosti i morao se pobrinuti, da se iz živoga narodnog govora sabiraju riječi i šalju akademiji.

Isto su tako razlozi više psihologičke naravi nego stvarni sklonili Daničića, da u jednu ruku uzme u rječnik riječi srpskoslovenske (iz pisaca i iz isprava), a u drugu ruku da isključi kajkavsko narječje. Poznato je, da je Daničić g. 1863—1864 izdao u Biogradu na svijet svoj Рјечник из књижевних старина српских. Za taj je rječnik upotrebio on svu do toga vremena štampanu srpskoslovensku književnost; zato je taj rječnik pun i prepun srpskoslovenskih riječi, koje nikad nijesu bile narodne. Osim toga je on i prije i poslije toga rječnika na svijet izdao dosta srpskoslovenskih spomenika. Nije dakle čudo, što mu je i ta književnost tako prirasla uza srce, da je i nu odlučio upotrebiti za veliki akademički rječnik. Što se pak tiče kajkavskoga narječja, Daničić se njim nikad nije bavio, ono je njemu kao rođenom Bačvaninu uvijek

bilo nekako tuđe i neobično (i ako je 12 godina živio u Zagrebu), zato nije mogao shvatiti njegove važnosti za cjelokupni naš jezik te ga je lako mogao iz rječnika isključiti. A da rječnik hrvatskoga jezika (pa makar se i reklo: ili srpskoga) ne bude baš sasvim bez kajkavskih riječi, odlučio je Daničić unijeti u ņ riječi iz Bjelostjenčeva i iz Jambrešićeva rječnika, ali to je kud i kamo premalo.*)

Rekao sam, da bi i hrvatsku i srpsku književnost trebalo upotrebiti sve do polovine XIX. vijeka. Daničić je išao u načelu samo do početka XIX. vijeka, ali u praksi je nekoliko izuzetaka učinio unesavši u rječnik Mrkala, Bolića, Zelića, Milovanova, Davidovića, Petrovića-Ńegoša.

Čudo mi je, što Daničić nije opazio, kako su ispisivači Vukovih djela slabo ispisivali, i što nije dao ispisivati iz Vukova rječnika ono, gdje Vuk sam što govori. Budman je neka Vukova djela dao nanovo ispisati; ali tek od kad je na svijet izišao Ivekovićev rječnik, navode se u akademičkom rječniku potvrde iz Vukovih djela u onoj količini, kako zaslužuju, t. j. gdje treba, uzimaju se odande.

Kako bi dobro bilo, da je iz prve polovine XIX. vijeka upotrebljeno za rječnik više knjiga, to će pokazati ovo nekoliko riječi, koje se nalaze u slavon-
skih pisaca rečenoga vremena, a u rječniku ih nema ili nikako ili nijesu dovoljno potvrđene.

baća, t. j. brat. Hoćeš, baća, ići k ocu smiti (govori se starijem bratu)? G. Čevapović jos. 50.

*) Možda ne će biti bez interesa ova crtica. Negdje u septembru g. 1879. našem se u nekom poslu jednoć kod Daničića pa ga sa svom čednosti zapitam, zašto kajkavsko narječje nije uzeo u rječnik; on me pogleda, obori oči preda se i — ništa mi ne odgovori! Vidjevši, da mu je moje pitanje neprijatno, ne ponovih ga nikad više.

Dragi baća, Bog te naš pomogo (govori se mlađem bratu)! 99.

bota, t. j. udarac. Jer ćeš odnit priko leđa botu. *ibid.* 31.

emok, t. j. polubac, koji se čuje. Da te emokom ja celivam. *ibid.* 39.

dropiti, t. j. gñečiti (u rječniku se krivo kaže: kao da znači zakopati). Misli, da će vlast i dostojanstvo, ako s njima druge budeš dropio, tebe istoga privagnuti. K. Pavić, politika 168. (štampano je griješkom „doprio“, — ali na kraju knige popravla se u „dropio“).

domoselac, t. j. domorodac. Bijaše Lugdunske varoši domoselac. I. Marević, dila sv. mučenika 1, 89.

gromača, t. j. lomača. Taki ga na velikoj gromači sažeći zapovidi. *ibid.* 2, 169; ima i na str. 221.

iznebruka, t. j. iznebuha; vidi, što sam ja u rječniku naznačio kod riječi *nebruh*.

jakorašni, t. j. sadašni. U jakorašne vrime. K. Pavić pol. 135.

kudmen, t. j. kožuh, ćurak. Ti krvavi uzmi Joze kudmen. G. Čevapović 51.

Ne ću da ulazim u raspravu o pitañu, koliko je opravdano, što je Daničić iz XIX. vijeka unio u rječnik samo prostonarodni jezik, a kniževni izlučio; samo ću reći, da je i u tom izlučenju učinio nekoliko izuzetaka, t. j. dao je ispisivati za rječnik djela nekoliko pisaca iz druge polovine XIX. vijeka. Ti su pisci: Đorđević, Ľubiša, Milićević, Nenadović, Pančić, Pavlinović, Vodopić i pisac „Osvetnikā“. On, istina, kaže u „Ogledu“ (o kojem će se govoriti u XVII. glavi), da su upotrebljeni samo pisci „u kojima bi se moglo nadati da će se naći što, čim bi se popunilo poznavanje narodnoga jezika, i samo se tako što moglo iz njih upotrebiti“;

ali on u samom rječniku uzima iz tih pisaca podosta takvih riječi, koje jamačno nijesu narodne, na pr. *bespameština*, *bespravno*, *bezrod*, *bezufan*, *bezufanac*, *budućnost*. Osobito se čudim, što je iz djela J. Šlosera „Fauna kornjaša“ (1877—1879) uzeo mnogo riječi, koje je pisac sam načinio, a narodu nijesu poznate, na pr. *bjelopikhnast*, *cjeropanja*, *crnorožac*, *crvenošija*, *četveroprugav*. Tko i nije filolog, kad nađe te riječi u rječniku, mora se pitati: ako su ti neologizmi dobri, zašto nijesu i drugi dobri neologizmi iz mnogih drugih knjiga druge polovine XIX. vijeka ušli u rječnik? Nema druge, već vaļa reći: neologizme je trebalo ili sasvijem izlučiti iz rječnika ili ih unijeti u n onako obilno kao i prostonarodne riječi; ne može se odobriti, što su u načelu izlučeni, a ipak su neki uzeti.

I u starom je jeziku bilo kao i u novijemu mnogo riječi, koje su u svoje vrijeme bile neologizmi, čisto književničke riječi prostome narodu nepoznate, pa one se lijepo nalaze u rječniku izmiješane s onijem riječma, koje je i prosti narod govorio. Zašto dakle da se u novijemu jeziku ne uzimaju književničke riječi pored narodnih? Ako je Daničić imao razloga, da ne unosi one prve u rječnik, onda nije trebalo ni ovih drugih unositi, jer i protiv njih se može navesti važan razlog i ja sam ga već naprijed naveo.

Uviđajući Budman, da u rječniku treba da budu i riječi iz novijega književnog jezika, počeo ih je u n unositi, a unosim ih i ja. U toj je točki dakle plan Daničićev narušen, ali ga je i on sam pomalo narušavao, kako smo vidjeli.

Što je Daničić unio u rječnik i vlastita imena ljudska i geografička, tome se ne može čovjek protiviti, kad pomisli, da su te riječi često veoma važne ne samo za jezik, nego i za život narodni i za njegovu

prošlost. Ja znam dobro, da vlastitih imena nemaju veliki rječnici drugih naroda: Grimmov njemački, Littréov francuski i Tommaseov talijanski, ali to su rječnici velikih naroda, koji mogu imati osobite rječnike samo za vlastita imena ljudska i geografička, čega mi nemamo.

Nitko razborit ne će Daničiću prigovoriti, što je unio u rječnik i tuđe riječi. Mi ih imamo preko mjere mnogo (osobito talijanskih u staroj dalmatinskoj i dubrovačkoj literaturi i turskih u narodnim pjesmama) i vrlo su mnoge od njih uzete bez ikakve potrebe, te su žalostan dokaz duševne naše zavisnosti i slabe svijesti o dužnosti, da treba svoje, što je dobro, čuvati. Ali ima i takvih tuđih riječi, koje su važne i zanimljive za narodnu prošlost, a druge opet za gramatiku. Poradi takovih tuđih riječi i poradi onih, koje su u jeziku potrebne (jer se ne mogu zamijeniti dobrim narodnim riječima), treba potpunosti radi u veliki rječnik uzimati i onakove tuđice, koje niti su važne ni zanimljive ni potrebne; osim toga ne može leksikograf znati, ne će li kada koja i od tih riječi kojemu istraživaču zatrebati, da nome što god potvrdi ili dokaže.*)

Ni tome ne može biti prigovora, što je Daničić u rječnik unio i potvrde iz rječnikā kod svake riječi, koja se u njima ili u kojemu od njih nalazi. To je zato dobro, jer ima dosta riječi, koje se mogu potvrditi samo ovim ili onim rječnikom, u starom jeziku na pr. samo Mikašinim ili Dellabellinim, a u novijem [samo Vukovim.

*) To ja govorim samo u načelu te se ne bih protivio onome, tko bi rekao, da bi dobro bilo između tuđica izostavljati one, koje su najmañe važne i potrebne.

Veliki je nedostatak našega akademičkog rječnika, što nije za *ń* potrebna građa bila sva sabrana prije, nego se djelo počelo štampati te je i poslije toga vremena sabirana i unošena u *ń* nova građa. I sam Daničić, kad je već bio podaleko u slovu *B*, dao je ispisivati novu građu te je i upotrebljavati, koliko mu je trebalo. Meni je dao, da ispisujem glagolske knige: Korizmeňak, Mirakuli, Naručnik, Transit i druge neke, zatim zbirke narodnih riječi iz časopisa „Slovina“. A počevši od slova *D* pa sve do svršetka slova *M* sve je više unošeno riječi iz nove građe, koju je davao ispisivati Budman, a poslije néga i ja, osobito iz novijega jezika. Zato pokazuje naš rječnik priličan nerazmjer među ranijim i među poznijim slovima. O tom je već rečeno nekoliko riječi u „Objavi o daljem obrađivađu rječnika“ (vidi rječnik VI, str. 960). Ovdje ću ono, što je tamo rečeno, potvrditi jednim primjerom. U Ivekovićevu rječniku slovo *B* obuhvata 100 strana, a slovo *M* 71 stranu; u akademičkom rječniku slovo je *B* obrađeno na 623 strane; u razmjeru s Ivekovićevim rječnikom trebalo bi, da *M* u akademičkom obuhvata 442 strane, ali ono obuhvata 779 strana!*)

Nitko ne može poricati, da je to veliki nedostatak, s kojega u ranijim slovima nema mnogih i mnogih riječi, koje bi trebalo da se nalaze u rječniku. Isto takav nedostak s istoga razloga pokazuje i Grimmov rječnik, t. j. i u *ń*emu su poznija slova obilnije obrađena negoli ranija. Još mnogo grdniji nerazmjer u tom pogledu pokazuje veliki rječnik ruske akademije.

*) U ovom računu treba nešto odbiti na razliku u štampi, jer je slog u slovu *B* stisnut, a u slovu *M* je širi: ali ta razlika ne mijenja mnogo navedenog računa, jer se može uzeti za slovo *M*, kad bi onako stisnuto bilo štampano kao i *B*, da bi svakako obuzimalo oko 700 strana; veliki bi dakle nerazmjer među *B* i *M* ostao i tako.

koji je počeo na svijet izlaziti g. 1895. U običnim ruskim rječnicima slova A—Ä obuzimaju gotovo četiri puta više prostora negoli slova E—Ж—З; a u rječniku ruske akademije ona prva slova obrađena su na 1250 stupaca (zajedno s dodacima), a ova druga tri na 2966 stupaca! Tome nerazmjeru u rječniku ruske akademije nije uzrok samo u tome, što je za kasnija slova upotrebljeno više izvora negoli za ranija, već je i u tome, što je način obradbe promijenjen, te su potonja slova mnogo opširnije obrađena negoli prva. Vidi se dakle, da ni drugdje na svijetu savršenstva nema.

Na moj prijedlog odredila je akademija, da se od VII. dijela rječnika počevši ne upotrebljava nikakav novi izvor.

VII.

Mislim, da imam kazati, koliko treba, o novijem slovima, koja je Daničić uveo u rječnik. Ne ću da ponavljam ono, što se u „Ogledu“ str. VI. o potrebi novijeh slova za rječnik govori, a ni ono, što ja o toj potrebi govorim u svojoj gram. i stil. str. 14—15. Dosta je, da napomenem ovo: zaboravio je Daničić među svojim novim slovima navesti u „Ogledu“ slovo *ř*, koje upotreblava u rječniku na pr. u riječi *četřest* (vidi kod *četrdeset* na str. 7a). Što on veli, da su negova nova slova „i za pisanje i za štampu vrlo zgodna“, u to ne ću da diram, samo mislim, da za oko nijesu zgodna slova *ř*, *ň*, *ǵ*, jer hrvatska latinica već od prije ima četiri slova s dijakritičkim znakovima: *č*, *ć*, *š*, *ž*, koja (neka kaže, tko šta hoće) lijepa nijesu, osobito kad su majuskule *Č* i t. d., a s dodanim Daničićevim slovima taj se broj povećao. Poznato je, kakav je negda protivnik bio dijakritičkih znakova u latinici B. Kopitar, jamačno zato, što te kvačice kvare lijepu

onu harmoniju latinskih slova, koja ne poznaje ni kakvih kvačica ni na slovima ni pod njima.

Uzimajući Daničić iz staronordijske i anglosaske azbuke slovo *ð* (koje tamo znači engleski glas *th* u riječi *father*) previdio je, da bi u majuskuli dijakritički znak morao prepoloviti ne upravnu crtu (kako je u znaku Ð), nego onu drugu, zaoblenu. To dokazuje i lat. paleografija srednjega vijeka, iz koje se vidi, da je upravna crta slova *d* postala od zaobljene crte slova *D*.

Neprilika je sa slovom *g*, jer je *g* samo sobom već dugo protežući se pod liniju, a ovamo mu se još dodaje dijakritički znak nad linijom, koji ga prema drugijem slovima odviše produžuje. Vrijedno je dodati, da slovo *g* upotrebljava kajkavski pisac I. Pergošić (1574) u onom značenju, koje mu daje Daničić (vidi u mojoj „Istoriji hrv. pravopisa“ 29. 354). Mislim za cijelo, da to Daničiću nije bilo poznato.

Poradi svoje nerazmjerne dužine neprilično je i slovo *ł*. Mogao bi tko reći, da bi bolje bilo uzeti iz polske latinice slovo *l* (*Ł*), kako je iz *ne* uzeto *ñ*. Ali nevođa je u tome, što polsko *ł* znači glas posve različan od našega *l*, pa bi bilo čudno, kad bi se isto slovo u dva slavenska jezika posve različito izgovaralo.

Daničićevim novim slovima dodao je Budman još slovo *z* za glas, što ga Dubrovčani izgovaraju u riječma jezero, zora, spenža i u drugima nekim. Ja bih volio mjesto toga slova uzeti *ç*, koje se dosta često u starim našim knigama nalazi (doduše ne za onaj dubrovački glas, nego u nekima za *c*, a u drugima za *č*; vidi u „istor. hrv. pravop.“ str. 348. 349), a ima ga i francuska latinica. Dakle slovo *ç* ne bi onako novo bilo, kako je *z*.*)

*) Daničiću dubrovački taj glas nije bio poznat pa ga nije razlikovao od *c*. To se osobito vidi iz riječi *3 car*,

Gradeći svoja nova slova Daničić se ugledao u Vukovu ćirilicu, u kojoj za svaki glas služi osobito i samo jedno slovo, i koja je baš poradi toga najsavršenije pismo u svoj Evropi. On, istina, kaže u „Ogledu“: „Ni jednijem od ovijeh slova (t. j. *đ*, *lj*, *nj*, *g*) ne uvodi se ništa novo u latinski alfabet“, ali sva ih je književna publika shvatila kao nova slova, pa ih poradi toga nije primila do danas, a jamačno ih i ne će nikad primiti. Malko bolje sreće od drugih Daničićevih slova samo je *đ*, koje se danas upotrebljava u školama i u školskim knjigama, ali samo zato, jer ga je školska oblast obligatno uvela u škole. Dobro je rekao na početku XIX. vijeka poznati izdavač Nestorova letopisa A. L. Schlözer, da narodi nova slova primaju tako nerado kao i nove poreze! Osim tē, gotovo bih rekao, prirodne neprijatnosti novih slova još je jedan važan razlog, zašto su Daničićeva slova ograničena gotovo samo na jugoslavensku akademiju (i to samo na neke njene publikacije): štamparije vrlo nerado nabavljaju nova slova, jer je to skupčano s dosta znatnim troškom, pa ako im koji pisac i donese rukopis s Daničićevim slovima, one mu kažu: „Jamite ta slova, mi se ne možemo poradi vas metati u troškove; pišite, kako drugi pišu.“

Da je Daničić na ove dvije sada navedene okolnosti mislio, možda bi drukčije kako doskočio nedostacima hrvatske latinice, a da ne uvodi novih slova; on je htio stvoriti nešto savršeno i najbolje, ali je trebalo da misli, kako se često u životu obistiňuje nemačka poslovice: *das Beste ist des Guten Feind*. — Kad svi narodi, koji se latinicom služe, upotrebljavaju češće ili rjeđe po dva slova za jedan glas (na pr.

koje je dubrovačka riječ i upravo glasi *zar*, pa tako bi je trebalo i pisati te metnuti na kraj rječnika iza *z*.

franc. i tal. *gn* za *ñ*, pol. *cz* za *č* i t. d.), ja ne vidim pravoga razloga, zašto se ne bi neki glasovi mogli tako pisati i u hrvatskoj latinici. Da su sveze *dj*, *lj*, *nj*, *dž* neprilične za glasove *đ*, *l*, *ñ*, *ǰ*, to je svakome jasno, jer one moraju služiti i za ćirilovske sveze *дж*, *лј*, *нј*, *џ*; ali ja pitam: zar se ne bi tome nedostatku doskočilo vezama *dy*, *ly*, *ny*, *dx* za glasove *h*, *h̃*, *h̄*, *u*? Da pišemo na pr. *rodyen*, *lyubim*, *kony*, *srdzba*, nitko ne bi mogao reći, da se takvijem pisañem uvodi što novo u latinicu, jer ona vrlo dobro poznaje slova *y*, *x*; — a ni štamparije se ne bi mogle izgovarati troškom, jer svaka štamparija, koja hoće da štampa što latinicom, mora imati slova *y*, *x*.

Mjesto slova *ř* moglo bi se pisati *rr*, na pr. *grroce*, *surržica*, pa opet bismo se uklonili novome slovu. Slovo *ç* ne bi mnogo smetalo, jer ono ako i ima dijakritički znak, nije, kako sam već rekao, novo, a osim toga je veoma rijetko, pa ga osim filologa nikad nikome ne treba.

Samo se sobom razumije, da ja ovih svojih misli nijesam razvio zato, što bih htio predlagati promjenu Daničićevih slova; kakova su, takova su, sad je prekasno, a bilo bi i bez smisla mijenati ih.

VIII.

Najveći je nedostatak našega akademičkog rječnika, što je za naše prilike i potrebe preko mjere velik. Kad se Daničić spremao, da ga počne obrađivati, mislio je, da će najbolje biti, ako se ugleda u Grimmov rječnik, ali je u tome ugledađu pregonio mjeru. On je vidio, da obrađivači toga rječnika sve potvrđuju primjerima iz upotrebljenih izvora, ali je previdio njihovu umjerenost u broju primjera, te je često navodio primjera mnogo više, nego treba. Tako on za riječ *ali* pod 3. a ima 91 primjer (od kojih je

preko polovine iz narodnih pjesama), za *baš* pod b, a 54, za *baština* pod 2 ima ih 65, za *čast* pod 1, a, aa 62 i t. d. U Grimmovu rječniku tolikoga obila primjera ni iz daleka nigdje nema (t. j. nema ih na okupu u pojedinim odijelcima riječi, ali sama koja riječ u svijem odijelcima zajedno može dakako imati po koju stotinu potvrda).

U toj rasipnosti (da tako rečem) s primjerima Budman ne samo nije za Daničićem zaostajao, nego ga je dosta često i nadmašio. Daničić mislim da nigdje nema (u istom odijelku) preko 100 primjera, a Budman ima za riječ *hud* pod e, a, aa 122 primjera, za *jezik* pod d ima ih 120, za *ľubav* pod 2, a, a 122, za *mariti* pod 1, a, a 108.

I to je znak velike rasipnosti, kad se u istom odijelku iz istoga pisca navodi oko desetak primjera, kako je na pr. u Daničića kod riječi *bo* pod a 10 primjera iz Lastrića ili u Budmana kod *ipak* 14 primjera iz istoga Lastrića.

Kako je to prekomjerno gomilaње primjera najglavniji uzrok, što je naš akademički rječnik tako opširan i golem, zato sam ja već u prvo vrijeme negovo, t. j. dok ga je još obrađivao Daničić, držao, da bi se broj primjera morao znatno umanjiti. A kad sam se poslije Budmana sam primio obrađivaња, odmah sam počeo u tom smislu skraćivati rječnik uzimajući u istom odijelku najviše oko 20—25 primjera; samo gdje su primjeri raznovrsni, a ipak idu u isti odjelak, uzeo sam ih i malko više, kako je na pr. kod riječi *mio* pod 1, a, b, aa, gdje se pokazuje, kakvi sve rođaci mogu kome biti mili (otac, majka, brat, sestra, nevjesta i t. d.). I akademija je uvidjela potrebu, da se rječnik skraćuje, te je na svršetku VI. dijela str. 959—960 dala štampati „Objavu o daљem obrađivaњу

rječnika“. u kojoj se kaže, da će se počevši od VII. dijela naznakama *i t. d.* ili *i t. d.*, *i t. d.* naznačivati, da bi se primjera moglo navesti još mnogo ili vrlo mnogo. U smislu te „objave“ izrađen je VII. dio rječnika; a kad sam se približavao kraju toga dijela, vidio sam, da će dobro biti, ako (sve jednako u smislu „objave“) uzradim ovako: u kojem su odijelku svi primjeri istovrsni, tamo će biti dosta, da ih na-vedem 10—15, i to tako, da budu zastupani svi vije-kovi i svi krajevi, iz kojih ima za onaj odjelak po-tvrda; gdje iza posljednjeg primjera bude naznaka *i t. d.* ili *i t. d.*, *i t. d.*, ili gdje ne bude nikakve naznake, to će značiti ono isto, što je rečeno u „objavi“. Pri-mjera više od 15 navodit će se samo ondje, gdje to treba poradi različitih likova one riječi, koja se pri-mjerima potvrđuje (kako je na pr. kod riječi *negda* pod a, a poradi likova *negda*, *negda*, *njegda*, *nigdar*, — kod *nego* pod 6, a poradi likova *nego*, *neg*, *ner*), ili gdje su primjerima značenja raznovrsna, a opet se ne mogu odijeliti jedno od drugoga (kako je na pr. kod riječi *nemilost* pod c, — kod 1 *nemir* pod b, a i pod e, a, aa), ili poradi kakvih razlika u sintaksi (kako je kod riječi *nemoj* pod 1, a, a, bb, aaa, gdje je u jednim primjerima subjekt infinitiv, a u drugima druga kakva riječ).

Obujam rječnika povećava i to, ako se riječi od-više cijepaju u odijelke, gdje je razlika među poje-dinim odijelcima veoma sitna. U tom je dosta griješio Daničić, kako se može vidjeti na pr. kod riječi *a*, *ako*, *biti* (esse); a dosta je dlaku cijepao na četvero i Budman kod riječi *da*. Toga se ja čuvam, koliko bolje znam.

Rječnik se bez potrebe rasteže i od toga, ako obrađivač u svojim tumačenjima (opisima, definicijama)

ne zna biti kratak te govori više nego treba. To je pripadalo među pogrješke Daničićeva stila uopće, čemu se može naći dosta potvrda u njegovoj „sintaksi“ i u „oblicima“. Daničić se bojao onoga, što Horacije veli: *brevis esse laboro, obscurus fio*, te je trošio više riječi, nego treba, samo da ga svatko dobro razumije, ali je u tome svome nastojanju često postizao protivno onome, za čim je išao, t. j. često je bio dosta nerazumljiv. Zato čitatelj njegovih učenih djela mora često po dvaput, po triput pročitati koju njegovu dugu rečenicu, ako hoće da joj pravi smisao uhvati. Klasičan je primjer za to razvučena (u 22 retka!) rečenica u pristupu njegove „Istorije oblika“ str. 1: „Nije za svaki oblik dosta . . .“ Ja držim za cijelo, da nikoga nema, koji bi tu rečenicu od jednom mogao razumjeti. Daničić je u neku ruku zagonetka: u njegovim neučenim člancima (na pr. u izvješćima, što ih je kao tajnik naše akademije čitao u svečanim sjednicama i štampao u „Radu“), u književnim obznanama (štampanim u „Radu“), u njegovim prijevodima (na pr. u „Pripovijetkama iz staroga i novog zavjeta“, u „Pismima o službi Božjoj“) stil je tako lijep, lak i razumljiv, da je milota. A u učenim radnima često piše Daničić tako tvrdo, oporo i razvučeno, kao da nije isti pisac. Taj gori svoj stil unio je on na žalost i u akademički rječnik.*) Neki su leksikografi dokazali, da se i takav veliki rječnik može pisati kratko, jasno i točno; ovamo osobito ide Littré sa svojim francuskim i M. Heyne sa svojim nemačkim rječnikom. Gdje god čovjek otvori ta dva rječnika, svuda vidi, kako su njihovi pisci umjeli elegantno pisati. Ja znam dobro, da

*) Ne škodi napomenuti, da ja ovdje govorim samo o stilu Daničićevu, a ne o njegovu jeziku, koji je u svim njegovim djelima pravilan i uzoran.

je elegancija stila (t. j. kratkoća, jasnoća i točnost) osobiti dar, koji nije dan svakome spisatelju, ali s nešto dobre voľe i pomne može joj se svaki bar približiti.

Da bi čitatelji vidjeli razliku između neeelegantnog i elegantnog stila, navest ću sada četiri primjera. Daničić kod *ako* na str. 45a ovako tumači porabu te riječi, kad se kaže na pr. „*ako* istinu govorim, zašto mi ne vjerujete?“: *što se u privezanoj rečenici kaže ono doista jest ili nije u vrijeme u koje se stavlja, ali se ne kaže ni da jest ni da nije (kad se kaže: „ako ima“, ne kaže se ni da ima ni da nema, a doista ima ili nema, a u Littréa se o toj istoj porabi francuske riječce si (na pr. il viendra, s'il fait beau) veli samo ovo: si, conj. en cas que, pourvu que, supposé que.*

Mnogo je grdnija ova razlika između jednoga i drugog leksikografa: porabu riječi *ako*, kad se kaže na pr. „*ako* je kratak dan, duga je godina“ Daničić na str. 49b tumači ovako: *u pogodbi također, ali pogodba nije potpuna: u privezanoj se rečenici izriče što god kao pod 1, ali se u glavnoj ne izriče što bi do toga stajalo da bude, a tijekom se na ono što je u privezanoj pristaje kao da jest, bilo doista ili ne bilo, pa se u glavnoj izriče da ima i drugo što također jest, a to je tako da se s onijem poredi, jednači, zamjenjuje ga, ili mu se suproti tako da biva a ono mu ne smeta, biva i u natoč nemu. Kako je to daleko od Littréova tumačenja iste porabe francuske riječce si (na pr. s'il est pauvre, faut-il le mépriser?): si s'emploie pour exprimer non une supposition, mais une chose certaine.*

Da vidimo još, kako naša dva leksikografa tumače značenje adj. *častan, honorable*. Daničić piše na str. 907b: (*častan*) *znači: što pripada časti, a što joj pripada ono ona i obuzima, ono je u časti, drži se u časti; što pripada časti ono je i na čast, a što je na čast*

onijem se i pokazuje čast; što čast obuzima ono može i ispunjati sobom, a što sobom ispuha onomu i sama može pripadati. sve to i što se još može misliti da je u značenju različno stoji najviše do toga koja je dobra osobina za koju se što naziva časno (isporedi čast); a osobine se najviše i najprije razlikuju po onome u čega su, o čemu se može kazati da je časno. časno se naziva čelade, stvar tjelesna, stvar umna. A kako je u Littréa? Evo kako: honorable, adj. 1. qui attire de l'honneur et du respect en parlant des choses. 2. digne d'estime qui mérite d'être honoré en parlant des personnes. Mislim, da nitko ne će biti ni časak u sumnji o tome, tko je bolje i lepše protumačio značenje adj. častan.

A sad evo jedan primjer, kako istu riječ tumači Daničić, a kako Heyne. Kad *briga* na str. 643a pod a piše Daničić: *tegoba ili tjeskoba u duši ili nemir duševni od misli da može zlo biti, da se može zlo dogoditi ili da se dogodilo a još se ne zna, s kojom se mišlju sastavlja i žela da bi dobro bilo; —* a na str. 644a pod b piše: *u stanju duševnom kakvo je pod a promišljanje, nastojanje i trudba da se ne dogodi zlo, da se što sačuva u dobru, da mu je dobro, i u opće da se što učini, da što bude. često može i ne biti rečenoga duševnoga stanja, nego značenje ostaje na samom rečenom promišljanju i nastojanju i trudbi, kao staraње.* Heyne riječ *Sorge* tumači ovako (u manjem izdanju svoga rječnika): 1. Druck des Innern, Kummer, eingeengt zu dem Begriff der Befürchtung für ein Geschehenes oder Kommendes; 2. übergegangen in die Bedeutung der Bemühung für, des Bekümmerns um einen oder etwas.

Ovakih primjera mogao bih još dosta navesti, ali mislim, da i ovi navedeni dokazuju, kako je Daničićev stil prema Littréovu i Heyneovu razvučen i voden.

Previše riječi, a premalo jasnoće vidimo u Daničićevu tumačenju značenja prijedloga *cijeca* (str. 781b): *uzrok koji se ovijem prijedlogom i genetivom kaže toliko je samo uzrok što se uzima na um ili što se nalazi a po tom i samo što jest ono što znači riječ koja stoji u gen., te prema tome kako treba ili kako može ili kako se misli da treba ili da može biva ono čemu se uzrok kaže.* Ja sam ovo tumačenje mnogo puta pročitao, i nikad ga nijesam razumio, a ne razumijem ga ni danas; dao sam ga pročitati nekim znancima i prijateljima, i nijedan mu nije mogao smisla uhvatiti. Eto kamo vodi težnja, da se štogod sa svijeh strana protumači, gdje je dosta da se istakne samo što je bitno. Ne mogu reći, da se nalazi još koji primjer ovakoga tumačenja Daničićeva, ali ne bi smjelo biti ni jednoga.

U mojim tumačenjima mislim da nema Daničićeve mnogorječnosti; meni ona nije po volji bila ni prije nego sam počeo obrađivati rječnik. Kolike sam sreće u svome nastojanju za kratkoćom, to neka drugi prosuđuju.

Budman uopće nije u tumačenjima onako pun riječi kao Daničić, ali katkad bi i on mogao biti kraći. Tako na pr. riječ *izgled* (kad se kaže za koje čelade da je drugima izgled) tumači on na str. 173. ovako: b. *čelade koje je u svome življenju ili u nekom osobitom djelu ili postupanju tako (dobro) da su drugi dužni raditi onako izgledajući se u ono;* — a pod c ovako: *kao kod b, ali sasma u suprotnom smislu, čelade čije zlo življenje ili osobito koje zlo djelo ili postupanje takovo je da se u ono treba izgledati namjeravajući posve drukčije raditi; kod toga se može i imati obzira na zli udes što je dopao ono čelade, te se od onoga čuvati.* Jamačno bi kraće i bolje bilo, da je pod b rečeno: *čelade kao izgled u dobru smislu*, a pod c: *čelade kao izgled u zlu smislu.*

Katkad Budman širi rječnik tijekom, što riječi tumači onako, kako se tumače u kakvom realnom rječniku, i ta su mu tumačenja ponajviše opširna. Tako na pr. kod riječi *Hrvat* govori mnogo o dolasku Hrvata sa sjevera na jug, o bileškama Konstantina Porfirogenita, koje se tiču Hrvata i Srba, o etnografskim imenima uopće; — kod riječi *2 jer* o glasovima ѣ i ѡ u našem jeziku; — kod riječi *jezik* (na str. 644 pod d) o razlikama između jezika i narječja; — kod *kariklija* obilno opisuje tu narodnu kapu; — kod *lukjarnar* govori mnogo o tom dubrovačkom svijetlaku. Budman je valjda mislio: kad je Vuk mogao u svoj rječnik metnuti toliko realnih tumačenja, zašto ne bih i ja to činio u akademickom rječniku? Ali je morao uzeti na um, da je Vukov rječnik prema akademickome mala knjiga, koja može podnijeti i realna tumačenja, a akademicki je rječnik golemo djelo, u kojemu je dobro čuvati se svake zališnosti.

U Grimmovu se rječniku na početku svakoga slova nalaze vrlo obilne gramatičke bileške o dotičnom glasu. Daničić držeći, da to ne ide u rječnik (kako i ne ide), nije to prihvatio, a Budman se u to ugledao te je na početku svakoga slova počevši od *Đ* takove bileške unio u rječnik (samo ih nema kod slova *G*, ne znam, zašto). Poslije Budmana ja sam to opet odbacio, da bi se i tijekom rječnik što god skratio. Dodajem, da se gramatičke bileške na početku svakoga slova nalaze također u rječniku Tommaseovu i u rječniku ruske akademije, ali u oba znatno kraće nego u Grimmovu; Littré ih nikako nema; možemo dakle i mi bez njih biti.

IX.

Iz dojakošnjega se razlaganja dovoljno, mislim, razabira moje nastojanje, da rječnik skraćujem, gdje god

mogu i koliko mogu. Ovdje imam samo još dodati, da počevši od riječi *ne* izlučujem iz rječnika primjere za srpskoslovenske riječi. Razlog se tome vidi iz onoga, što sam u VI. glavi rekao o srpskoslovenskom jeziku. Mislim, da je za naš rječnik posve dovoljno, ako se za takve riječi samo reče, da se nalaze u Daničićevu rječniku, u kojem ih svatko može naći s potvrdama, tko za njih mari. Gdje koje izostavljam sasvijem, t. j. ne uzimam ih ni iz Daničićeva rječnika, a to su kojekakve nakazne kovanice srpskoslovenskih pisaca.

Mogao bi se tko naći te reći: Eto kako taj razložito govori o skraćivanju rječnika, a sam je neke riječi vrlo rastegao; takove su *na* (prijedlog), *način*, *naći*, *nego*. Na to ja odgovaram: 1. da u tijem člancima nema ništa zališno, — 2. da bi svaka od pomenutih riječi izišla iz pera Daničićeva ili iz Budmanova bar još jedan put duža. Najduže su u mene riječi *na* i *nego*, jedna i druga obuhvata 11 strana (ne potpunih), a šta je to prema 27 strana riječce *a* i prema 29 strana riječi *biti* (esse) u Daničića i prema 51 strani riječce *da* u Budmana? Osim toga treba za prvu riječ uzeti na um, da je *na* od svih naših prijedloga najobilniji i najraznovrsniji porabom, a za drugu, da sam ja kod *nego* obradio ne samo taj lik, već i likove *neg*, *nere*, *ner*, *neže*.

Riječi, kao što su ove sada navedene, za koje se hoće po nekoliko strana, samo su jedan izvor prevelike opširnosti našega rječnika. Drugi, još obilniji izvor te opširnosti, jesu one mnoge i premnoge riječi, koje obuhvataju po dvadesetak ili desetak redaka ili još manje. Svaka od njih zauzima sama sobom malo prostora, ali kako ih ima grdna množina (u svakom tomu ili dijelu ima ih po koja tisuća), treba im i

vrlo mnogo prostora. Kod takovih riječi malo se šta može skraćivati; po koji primjer može se, istina, odbaciti, ali često obrađivač baš kod takovih riječi žali, što nema još kojega primjera, da bolje potvrdi ovo ili ono značenje!

Materijalnim i prosvjetnim prilikama naroda našega i njegovim potrebama najbolje bi odgovarao rječnik, koji bi primjere donosio sasna rijetko, i to što kraće i samo u osobitoj potrebi; mjesto primjērā uza svaku riječ ili uza svako dobro postavljeno značenje i dobro naznačenu porabu (konstrukciju, rekciju) riječi dosta bi bilo dodati na pr. *Gund.* ili *Vetr.* i t. d., i to bi značilo, da se ovo ili ono, što rječnik donosi, nalazi u Gundulića ili u Vetranića i t. d. Takav bi rječnik bio mnogo kraći od sadašnjega, i kad još u njemu ne bi bilo nikakve zališnosti u tumačenjima i u postavljanu odjeljaka, ja mislim da ne bi obuhvatao više od tri toma i bio bi gotov već prije 25 godina, pa baš da je u nj unesen i kajkavski govor i drugo, o čemu sam govorio u VI. glavi. Hrvati bi se dakle već odavno mogli ponositi pred učenom Evropom, da imaju svoj „thesaurus“, koji ako i ne bi bio onoliki, koliki je na pr. Grimmov ili Littréov, ali zato su Hrvati i mnogo mañi narod, negoli su Nijemci ili Francuzi! Takav „thesaurus“ bio bi vrlo nalik na krasni slovenski rječnik M. Pleteršnika; glavne bi razlike bile u tome, što Pleteršnik prevodi riječi i njihova značenja na nemački jezik, što nije uzeo u rječnik vlastita imena i što ne poredi slovenske riječi s riječima drugih slavenskih i indoevropskih jezika.

Ne treba mi široko dokazivati, da ja nijesam mogao ovim sada razloženim načinom rječnik skraćivati, jer bi se tako sasvijem promijenila osnova, po kojoj je rječnik prije mene rađen, i odviše bi udarao

u oči grdni nerazmjer između prvih šest tomova i između potoćih.

Ja za sad znam samo još jedan način, kako se naš rječnik može skraćivati, a da se ne dira u samu osnovu njegovu. Taj način stoji u tome, da se izostavljaju sumnjive, rđave i nakazne riječi, kakvih ima mnogo osobito u Kavačina, u Zanottija (en.) i u Stulićevu rječniku. Iz prve dvije knjige uzimali su ih sve Daničić i Budman, a iz treće ponajviše. Ja ih iz Stulića od početka svoga rada odbacujem, gdje god mi se to čini potrebno, a iz druge dvije odbacujem tek od skora sve, što ne vala ili čemu se ne može smisao razabrati (a da jednoga i drugoga mnogo ima u te dvije knjige, to je rečeno već u gl. V); tako isto od skora odbacujem i kojekakav jezični ološ iz „Osvetnikā“, u kojima ga dosta ima. — Još mislim, da u naš rječnik ne idu onakova geogr. imena, koja za filologa nemaju nikakve vrijednosti, na pr. *Jankov potok*, *Mali gaj*, *Markova livada*, *Petrovo selo* i dr. Ako i takva imena mogu možda katkad dobro doći geografu, ali ovo nije geografički rječnik!

Kad sam spomenuo geogr. imena, reći ću o njima još nešto. Mislim, da za ovaki rječnik nije potrebno onoliko se truditi oko starih geogr. imena, koliko se trudio Daničić u svome „Rječniku iz knjiž. starina“, da bi za svako što točnije odredio, gdje je upravo ležalo ovo ili ono mjesto. Za ovaki je rječnik dosta, da se kaže na pr. (kako ja činim): *u staroj srpskoj državi*, pa da se citiraju važniji izvori, u kojima se spominje koje staro geogr. ime. Filologu je to sasvim dosta, a istorici će i geografi biti leksikografu i na tome zahvalni pa će se sami truditi, da po citiranim izvorima nađu, gdje je upravo ležao ovaj ili onaj grad, ovo ili ono selo i t. d. Šteta je za onoliki trud, što ga

je imao Daničić kod imena *Baňa* pod 3, *f—k*. Malo mañe dakle obzira na geografe i na istorike, pak će se i tijekom naćinom ſtogođ prostora u rjećniku uſteđjeti !

Zanimat će ćitateľe ovoga ćlanka, ako im rećem, kakvim je plodom urodilo moje nastojañe oko skraćivaña rjećnika. Brojevi će to najľepſe pokazati. Rijeći *maslo*—*naſut* obradio sam ja na 1214 strana, a u Ivekovićevu rjećniku te iste rijeći obuhvataju 124 strane. Ako u tome rjećniku pogľedamo rijeći *knjiga*—*maslo*, opet vidimo, da obuhvataju 124 strane ; a iza toga ako pogľedamo, koliko je prostora za rijeći *knjiga*—*maslo* trebalo Budmanu, naći ćemo, da su mu trebale 1342 strane. Dakle istome broju strana u Ivekovića (t. j. broju 124) odgovara u mene broj 1214, a u Budmana 1342 ; to ćini razliku od 128 strana ili od 8 tabaka. Ja sam dakle skraćujući rjećnik uſtedio od rijeći *maslo* do *naſut* 8 tabaka prostora. K tome joſ treba uzeti na um, da ja od poćetka svoga obraćivaña upotrebljavam za rjećnik prilićan broj izvora, koji prije mene nijesu upotrebljavani. Po mojem raćunu (uzevſi za osnovu raćuna Ivekovićev rjećnik) uſtedjet će se do ſvrſetka rjećnika preko 60 tabaka, moſđa oko 100, bude li se rjećnik i u napredak skraćivao, kako sam ja poćeo. To nije Bog zna koliko mnogo, ali ſvakako je boľe i to nego niſta. *)

*) Uzevſi za osnovu raćuna Ivekovićev rjećnik moſe se pribliſno izraćunati, koliko će joſ tomova obuzimati akademićki rjećnik, ako se bude onako skraćivao, kako ga ja ſada skraćujem : bit će ih oſim dojakoſñih ſedam joſ 9 ili 10 ; — ako bude rjećnik ovako izlazio, kao ſto je do ſad oſjekom bilo (t. j. u pet gođina jedan tom), proći će do ſvrſetka rjećnika 45—50 gođina. Ne ću da razvijam miſli, koje ćovjeku dolaze, kad se malo zamisli u te ſtraſne brojeve.

X.

Među najteže duševne poslove, što ih ima obrađivač velikoga rječnika, ide razmještanje primjera u odjeljke prema različnim značenjima riječi. Dosta ima riječi, kod kojih to razmještanje ne zadaje muke; to su osobito riječi, za koje nema mnogo primjera, a i značenja je malo. Množina primjera i značenja stoji ponajviše u svezi, t. j. što je više primjera, s tim je obično i više značenja. Posao s takvim riječima ne bi bio težak, kad bi svaki primjer sigurno išao samo u jedan odjeljak; muka je u tome, što mnogo ima primjera, koji mogu ići u dva ili u tri, katkad i u više odjeljaka. Tada ne ostaje obrađivaču drugo nego domišlati se od svake ruke, kamo će koji primjer staviti, i pošto je napokon sve primjere nekako razmjestio, malo je kad sasvim sa svojim poslom zadovoljan, jer sve mu neki nutarnji glas šapće: nijesi pravo razmjestio, eno onaj primjer, što si ga metnuo pod *a*, mogao bi se s istijem pravom metnuti pod *b* i t. d. U svakom velikom rječniku, bio jezik koji mu drago, može se naći tome sva sila potvrda. Tome se ne će čuditi onaj, tko zna, da ako za ikoje područje u životu i razvitku jezika vrijedi ona rečenica grčkoga filozofa *πάντα ῥεῖ*, a ono vrijedi u punoj mjeri za semasiologiju, jer se u tome području sve uzajmice prepleće i mijesha, jedno u drugo utječe.

Jamačno je Daničić često osjećao, da nije svaki primjer metnuo u pravi odjeljak, premda on to slabo kad priznaje (kao na pr. kod *baština* pod 1 i pod 3). To je osjećanje često imao Budman, pa on dosta puta priznaje, da ne može sve primjere sigurno razmjestiti, na pr. kod riječi *kazati* pod *f*, kod *ludost* pod 1, *a*, kod *lukav* pod 1, *a*, kod *lubezan* pod 1, *c*. Takoga se priznaća nalazi i u momu radu; na pr. kod riječi

milostiv pod e, kod *misлити* pod c, kod 2 *mito* pod b, kod *mrzak* pod 1, b, c. Često se u mene može naći rečenica: *možda ovamo* (t. j. u ovaj odjelak) *idu primjeri* . . . ili: *ovamo bi mogli ići primjeri*. Kad su značenja tako blizu jedno drugom, da ih je vrlo teško razstavljati, ja se onda pomažem ovako: uzmem po nekoliko sinonima i dodam im riječi: *kako u kojem primjeru*; to se može vidjeti kod *nagao* pod g (gdje kažem: *želan, lakom, pohlepan, kako u kojem primjeru*), kod *napredak* pod c, kod *nauk*—*nauka* pod b, kod *navaliti* pod e i t. d. — Gdje mislim, da ne mogu sigurno postaviti nikakvoga značenja, tamo dotične primjere stavlam u osobiti odjelak: *ne razabira se pravo značenje u primjerima* To činim zato, jer ne bi valjalo takve primjere na silu pomiješati među druge, kojima je značenje sigurno ili bar vjerojatno; a isto tako ne bi valjalo izostaviti takve primjere iz rječnika, jer ako im ja ne mogu postaviti značenja, možda će drugi tko moći.

Od velike su koristi obrađivaču stari hrvatski rječnici, jer da njih nema, mnogim se riječma ne bi znalo pravo značenje. Ali dosta često daju oni obrađivaču više muke nego pomoći, jer mnoge latinske ili talijanske riječi, kojima oni hrvatske tumače, imaju po nekoliko različnih značenja, te se ne može svagda znati, koje je značenje leksikograf upravo mislio. Tada obrađivaču ne ostaje drugo nego dovijati se od svake ruke, kako će značenje odrediti. — Dosta muke zadaje kašto i Daničić sa svojim „rječnikom iz knjiž. starina“, jer se ne može uvijek znati, koje je značenje ove ili one mnogoznačne lat. riječi imao Daničić na umu tumačeći nome koju našu riječ; osim toga on značenja koje naše riječi očividno različna tumači katkad jednom jedinom lat. riječju, koja nema svih

onih značenja, što ih ima naša riječ. Tako on na pr. glagolu *narediti* postavlja samo značenje lat. *ordinare*, a u primjerima, što ih donosi, dobro se razlikuju četiri odjelita značenja (odrediti, načiniti, nakititi, odlučiti), od kojih se samo prvo nalazi u lat. onom glagolu. Događa se katkad i to, da Daničić kojoj riječi postavlja krivo značenje, koje treba ispraviti. Sve sam ja ovo zato napisao, da bi se vidjelo, koliko muke i truda ima obrađivač i ondje, gdje bi se mislilo da ne treba ništa drugo do vjerno prenijeti ovo ili ono iz starijega rječnika u današnji.

Premda je s razmještanem primjera u odijelke često velika muka, ali opet mislim, da će se u našem akademickom rječniku naći vrlo malo slučajeva, da bi primjer sa sigurnim značenjem bio postavljen u krivi odjelak; ako se koji takav slučaj nađe, to se dogodilo po slabosti ljudskoj. U našem rječniku ne će dakle biti pogriješaka, kakvih dosta ima u Ivekovićevu, t. j. da se primjeri značenja očividno različna među u isti odjelak. Tako na pr. Iveković s. v. *grub* ima u istom odijelku primjere: gruba recenzija . . . , grubo neznanje . . . , gruba hartija:*) — s. v. *potreba* izmiješani su u Ivekovića primjeri sa značenjem lat. *usus* i lat. *necessitas*. Toga se može naći u istom rječniku još s. v. *kraj*, *krivica*, *muka*, *naći*, *sila*, *tjerati* i t. d.

XI.

U „Ogledu“ veli Daničić: „Svakoј riječi treba kazati i korijen onako kako se može.“ Toga se on i držao u rječniku, ali načinom, kojega već onda nitko nije mogao odobriti, a kamoli danas. Tumačeći postane

*) U akad. rječniku nema (za čudo!) nikakve potvrde za značenje adj. *grub*, kad se na pr. reče: gruba hartija, grubo platno.

rijечи držao se svoje knige „Korijeni“ (1877), koja je tako puna i prepuna samovoljstva i fantazije, da pored sve ozbiljnosti, s kojom ju je pisac pisao, pripada među najneozbiljnije etimologičke radnje u cijeloj Evropi, što ih je ikad napisano. Jedina je korist od nje, što čovjek u njoj nalazi na okupu riječi etimologijom srodne. Valjavac je (jamačno samo iz poštovanja prema svome pokojnom prijatelju) zadržao Daničićeve korijene, ali im nije pravo vjerovao, zato je postavljajući ih dodavao „po Daničiću“. Budman je odbacio odmah Daničićeve korijene i tumačeći postanje riječma držao se ozbiljnih i u nauci priznatih djela. Budman je svuda, gdje se može, navodio etimologijom srodne riječi iz drugih indoevropskih jezika, osobito iz slavenskih, čega nijesu činili Daničić i Valjavac. U toj se točki ja slažem s Budmanom; odstupam od njega samo u tome, što srodne slavenske riječi navodim kod temeljnih riječi, a kod izvedenih ne navodim (bez osobite potrebe); tako na pr. kod riječi *mudar* navodim iz slav. jezika srodne pridjeve, a kod *mudrac*, *mudrost*, *mudrovati* ne spominjem slavenskih riječi. Budman je i kod izvedenih riječi dodavao srodne slavenske. Upotrebljavam ovu priliku te iznosim jedan nedostatak u Budmanovu zaključivanju. Kad je on vidio, da se koja naša riječ nalazi u drugim slavenskim jezicima, zaključivao je, da se ista riječ nalazila već i u praslavenskom jeziku. Ponajviše tako može biti, ali ne mora; sigurno je na pr., da se u praslavenskom jeziku nalazio pridjev, koji je odgovarao hrvatskome *jasan*, ruskome *ясный*, češ. *jasný*, pol. *jasny* i staroslov. *jasъnъ*; ali nije sigurno reći s Budmanom, da je praslavenski jezik imao i izvedene riječi *jasnost*, *iasnota* zato, što se i one nalaze u drugim slav. jezicima. Te su riječi mogli pojedini slav. jezici razviti

svaki na svome zemljištu, pošto su se već oдавно ocijepili od praslav. jezika, t. j. riječi, koje bi odgovarale hrvatskima *jasnost*, *jasnota*, moglo je i ne biti u praslav. jeziku. Kako je Budman u pomenutom zaključivanju bio brz, dokazuje osobito riječ *katolik*, koju imaju svi slavenski jezici (ako i nije slavenska), pa zato kaže Budman u rječniku i za nju da može biti praslavenska, a to nikako nije, jer u vrijeme, kad su riječ *katolik* iz grčkoga i latinskog jezika počeli Slaveni primati, već jamačno nije bilo praslavenskog jezika. Kome bi bilo do šale, mogao bi reći, da bi po takome zaključivanju i riječ *telefon* mogla biti praslavenska, jer se nalazi u svim slavenskim jezicima!

Kao što je Daničić bio neoprezan u postavljanju korijenâ za domaće riječi, tako je neoprezno tumačio i tuđe riječi. On je krivo mislio, da se u ovakom rječniku mora sve ili gotovo sve protumačiti, nije znao za lijepu misao, koju je izrekao Kvintilijan (institut. orat. I. 8): *ex quo mihi inter virtutes grammatici habebitur aliqua nescire*, t. j. bolje je, da filolozi šute o onom, što ne znaju protumačiti, nego da krivo tumače. Kad je Daničiću došla koja tuđa riječ nepoznata postaća, onda je on uzeo u ruke rječnike jezika, iz kojih su prodirale riječi u naš, pa je po njima dotle premetao, dok nije našao koju riječ, koja bi mogla biti izvor onoj našoj tuđinki. Ali u tom je poslu bio ponajviše nesretne ruke, i to zato, jer je on bio zadovoljan, ako se ova ili ona naša tuđinka samo izdaleka podudara s nađenom izvornom riječju u glasovima i u značenju. Zato je najveći dio tuđinaka u rječniku, koliko ga je on obradio, posve krivo, više puta baš smiješno, protumačen; izuzimaju se dakako one tuđinke, kojima je postać lako naći i koje su već od prije bile protumačene. Ja ću ovdje navesti

samo nekoliko naopakih Daničićevih tumačenja tuđijeh riječi, a mogao bih navesti ih množinu.

alfirstvo je riječ izvedena od *alfir*, koja je uzeta iz tal. *alfiere* (barjaktar) i znači: barjaktarstvo, pa to je značenje jamačno i u primjeru iz Kačića, što ga Daničić navodi; ispor. i tal. *alfieria* (barjaktarstvo). Ne znajući Daničić za riječ *alfir* u Kačića (jer je ispisivač, kako sam već na svome mjestu u V. glavi rekao, nije zabilježio), kojoj je izvor lako mogao naći u svakom talijanskom rječniku, tražio je postać riječi *alfirstvo* u nemačkom rječniku, u kojem je našao riječ *Wahlfürstenthum* pa onda stavi u akademički rječnik: *alfirstvo*, od nem. *wahlfürstenthum*! Tko bi mislio, da ozbiljan čovjek može tako zalutati i takav nesmisao napisati!

Kod riječi *Aron* (poznato jevrejsko ime) navodi Daničić narodnu poslovicu: Tako se ne zgrčio kao i car Aron pod koš. Tko bi mogao biti taj Aron, to nitko ne zna, pa i sam Vuk u svome dodatku rečenoj poslovice to priznaje, ali Daničić otkriva tajnu pa kaže: „to će bez sumnje biti Ornan u svetom pismu 1 dneyn. 21, 20“. Ako čovjek otvori na naznačenom mjestu sv. pismo, on vidi, da se tamo govori o nekom Jevrejину Ornanu, na kojega je gumnu David žrtvovao, ali se ništa ne vidi, da je taj Ornan bio car, da se zgrčio, niti je tamo govor o kakvom košu. K tome se pita, kako bi od *Ornan* moglo postati *Aron*? Daničićovo dakle tumačenje ne vrijedi ništa, premda on veli da je *Arōn* „bez sumnje“ *Ornan*.

Glag. *biglisati* valjda je onomatopejska riječ; ako nije, svakako je Daničić krivo tumači: „Postaćem će biti od nov. grč. *βυγλίζω*, *βυγλίζω*, od lat. *vigilare*, strážiti, budnu biti, koje je značenje prešlo u veselu biti, veseliti se pa u pjevati“.

Kod 2 *biskup* kaže se, da u Hrvatskoj tako kažu mjesto *trtica* (od pečene ili kuhane živadi). Zašto se tako govori, tome se nije teško domisliti: *trtica* je nalik na biskupsku mitru. Daničiću to nije palo na um, pa kaže, da je *biskup* možda postalo od staronem. glagola *biskaban* (danas *beschaben*, oglodati)!

Bez sumnje je glag. *bugariti* u svezi s narodnim imenom *Bugarin*, ali Daničiću se taj izvor ne sviđa i traži drugi u tal. jeziku, u kojemu je našao imenice „*boccalone i boccalona, muško i žensko čelade, koje više i koje cvili, plače, po tome je od cvileti (jaukati, kukati) postalo glavno značenje zapijevati, a iz nega druga, osobito u književnika*“.

Za riječ *čimbur* (neka jestvina od jaja) veli Daničić: „može biti od pers. *čūmbūl*, siromah.“ Gdje je tu sveza u značenju?

Svatko će se, mislim, sa mnom složiti, da je mnogo bolje ovako teške riječi ne tumačiti nego ih onako tumačiti kao Daničić. Ja kod takvih riječi ponajviše kažem samo, da su tamne. To se gdje-kome možda ne čini dosta učeno, ali je bar sigurno.

Budman je i u tumačenju postao tuđijeh riječi bio mnogo kritičniji od Daničića; on je mnogo pazio, da se tuđinka i njezin izvor podudaraju u glasovima i u značenju. Rđavo tumačenje postao koje riječi nalazi se ipak kašto i u Budmana, kako dokazuju osobito dvije domaće riječi, za koje se on prevario te je mislio, da su tuđe. Kod riječi *ftikati* (t. j. prebacivati, lat. *objicere, exprobrare*), koja se nalazi samo u Mikašinu rječniku („*ftikati u oči*“) veli Budman, da bi mogla biti od novogrč. *φτύω* (zaplūvati). Da je Budman bio vještiji kajkavskom govoru, on glagolu *ftikati* ne bi tražio izvora tako daleko, već bi rekao, da je to kajkavska riječ: *ftikati*, t. j. *vtikati* (štokavski bi bilo:

uticati prama *utaći*, *utaknuti*); ispor. u Bjelostjenčevu rječniku (u lat. dijelu): *exprobrio*, *spotičem*, *spoteknul* sem. Kako je kajkavski glagol dospio u Mikašin rječnik, to dakako nije poznato.* — Kod riječi *lebrni* (*lebrni* pengér. koji nije sa sokaka, nego iz avlije) piše Budman, da je možda iz tur. (pers.) *leb* „usna, pa i kraj, strana.“ Čudim se Budmanu, koji odmah iza *lebrni* donosi riječ *lebro*, t. j. rebro (s disimilacijom!), da nije pomislio na svezu riječi *lebrni* i *lebro*, t. j. *lebrni* je pengér onaj, koji je sa strane, s rebra (*lebra*).

XII.

Daničić je često biležio akcentima riječi, koje se već odavno ne govore, pače i onakove, kojih jamačno narod nikad nije govorio, nego su ih književnici načinili. Takove su u néga riječi (osim drugih): *bèsûdbina*, *bèzmûtan*, *blagodjètelstvovati*, *blagoduštšovati*, *blûstitel*, *bogabòjècòst*, *bratolûbazno*, *bratomórac*, *bratòmorica*, *Bratòneg*, *Bratòrad*. Kako se mogu akcenti metati na riječi, koje su se prije nekoliko stotina godina govorile (za posleđnu je riječ potvrda iz XI. vijeka, i ta je jedina!)? tko može znati, kako su onda bile naglašene? a kako se tek mogu akcentima biležiti riječi, kojih narod nikad nije govorio (kao što su na pr. *blagoduštšovati*, *blûstitel*, koje se nalaze samo u srpskoslovenskih pisaca)? — Mnogo je rjeđe takve riječi biležio akcentima Budman, koji ima na pr. *dobitòlûbae*, *dobròkćênstvo*, *dugomîtac*, *gòvedalac*. — Ja

*) U Mikašinu rječniku ima i nekoliko čeških i poljskih riječi, na pr. *bočan*, *bobra*, *dlaska*, *kalus* (Budman za ovu veli da joj je postanje nejasno). *kuroptva*, *levhart*, *midlo*; vidi članak K. Štrekeļa u Archiv-u für slav. Philologie 31, 194 i d. Iz Mikašina su rječnika te riječi prodrle u potone.

na takve riječi ne stavlam nikad akcenatskih znakova; ne stavlam ih ni na one riječi današnjega jezika, kojima ne mogu doznati prave akcentuacije, jer držim, da je bolje akcenata ne biležiti nego ih biležiti krivo.

XIII.

Ja sam već u glavi III. rekao, da bi riječi *cablo*, *caklo*, *crijezan* bolje bilo ne obraditi kao osobite riječi, nego u svoje vrijeme zajedno sa *stablo*, *staklo*, *trijezan*. U Daničića se nalaze rastavljene i druge take riječi, kao što su: *bez*—*brez*, *bistvo*—*bivstvo*, *cijena*—*cjena*, *cmijeti*—*cvijeti*, *crikva*—*crkva*. Teško je dokučiti, zašto je tako radio, kad mu kod tih riječi nije trebalo po svežnjicima rječničke građe mnogo prevrtati, da zajedno obradi, što ide zajedno. Ali *cavtjeti*—*caftjeti*—*captjeti* obradio je zajedno. — Tako je i Budman sad rastavljao, sad nije; rastavljene su na pr. riječi: *gumno*—*guvno*, *kućni*—*kutni*, *lišan*—*lišan*, *ľubazan*—*ľubezan*; nijesu rastavljene *djak*—*ďak*, *jazik*—*jezik*, *kraľstvo*—*kraľevstvo*, *krasti*—*kresti* (ovoga drugog lika nema na svome mjestu po abecednom redu, a morao bi biti s naznakom: vidi *krasti*). — I u mojoj rađevini ima i jedno i drugo; rastavljeno je: *menduša*—*minduša*, *naćve*—*navće*, *nafaka*—*navaka*, *nahvalice*—*navalice*; nije rastavljeno; *međaš*—*mejaš*, *megdan*—*mejdan*, *mlogi*—*mnogi*, *nego*—*nere*—*neže*. Rastavljeno je *mač* od *meč* i *manastir* od *namastir*, kako je rečeno već u glavi III.

Rečeno je već (u glavi III), da ta nejednakost ne škodi mnogo rječniku, ali svakako bi bolje bilo, da ni toga malog nedostatka nema u njemu. Ovako golemo djelo, kao što je naš rječnik, ne može mu se sasvim ukloniti, jer kad bi se i prebrodile neprilike, što ih zadaje premetaње silne rječničke građe, opet nijedan obrađivač ne može znati, ne će li mu s vremenom

doći u ruke riječ, o kojoj i ne sluti, a trebalo bi je obraditi zajedno s drugom, koja je po abecednom redu daleko pred ōm. Tako ja kad sam bio kod riječi *među*, obradio sam zajedno i druge likove toga prijedloga: *med*, *meu* i t. d., ali onda nijesam mogao ni slutiti, da se u jednoga pisca nalazi i lik *mezu*, dakle ga nijesam nikako mogao prije obraditi, nego mi je došao u ruke, a tada je već prijedlog *među* s ostalim likovima bio štampan, i tako je *mezu* moralo biti rastavljeno od *među*. Takvim slučajima, kojih ima sasvim malo, moglo bi se samo onda doskočiti, kad bi sav rječnik u rukopisu bio gotov prije, nego bi se počeo štampati; ali kod ovako golemog djela to je gotovo nemoguće. Kad bi se tako radilo, bilo bi u rječniku znatno manje ne samo pravih pogriješaka i nedostataka, nego i različnih nejednakosti, jer bi se koješta moglo popraviti, dotjerati i u sklad dovesti, što se ne može učiniti, kad se rječnik pomalo štampa prema tome, koliko ga je koje godine izrađeno. Ali ne govorimo dalje o onom, što je, kako sam rekao, gotovo nemoguće.

XIV.

Da sad navedem nekoliko pogriješaka u našem rječniku, koje su izišle iz ljudske slabosti, i kakvih više ili manje ima u svakome većem ljudskom djelu.

S. v. *anatema* kaže se pod *d*, da jedan pisac uzima tu riječ u *srednjem* rodu prema grčkom i latinskom jeziku i potvrđuje se to primjerom iz Kanižlića: *metnut anatema*; ali tu nije srednji rod, nego muški!

S. v. *banica* kaže se, da se za gospođe u drugih naroda *samo u jednoga pisca* nalazi upotrebljena ta riječ; a iz dodatih primjera vidi se, da su dva takova pisca.

S. v. 1 *bočiti* kaže se, da se taj glagol nalazi u *nekih pisaca našega vremena*; navode se četiri primjera, a sva četiri su iz jednoga istoga pisca.

S. v. 3 *car* kaže se, da se ta dubrovačka riječ, koja upravo znači: ždrijeb, kocka, govori i u Srbiji, pa se to potvrđuje primjerom iz Milićevića, ali u tome primjeru *car* jamačno znači lat. imperator. U tu je pogriješku pao Daničić, što nije znao, da se u Dubrovniku pomenuta riječ izgovara *zar* (vidi u glavi VII).

S. v. 1 *cvijeliti* kaže se: *korijen vidi kod cvijeti*, — ali kod *cvijeti* ne navodi se korijen.

S. v. *čivutski* kaže se, da *čivutska groznica* u primjeru iz nar. pjesme u Vuka 3, 258 („uvati ga čivutska groznica“) znači *velik strah*; nije tako, nego je ljubavna vatra!

S. v. *čiti* kaže se, da pas. partic. glasi ne samo *čiven*, *čvèna*, nego i *čvèn*, *čvèna*!

S. v. *da* na str. 183a pod *b*, *b* kaže se, da taj veznik stoji u posledičnim rečenicama, u kojima je prez. perfektivnog glagola; ali među primjerima nalaze se četiri, u kojima je prez. imperfektivnog glagola.

S. v. 5 *dan* piše: *vidi dno*; ali kod *dno* nema *dan* (t. j. dno).

S. v. *dečko* kaže se, da te riječi nema ni jedan rječnik; — ima je Vukov!

S. v. *Dijelovi* kaže se pod *b*: *po zapadnom govoru Delovi*; to je valada po istočnom govoru!

S. v. *drag* na str. 740b pod *c*, *a* kaže se: *u svijem primjerima o ženskom*, a navode se samo dva primjera; za dvoje se ne kaže *svi*!

S. v. *Drenopole* kaže se (g. 1885), da je to *grad u Bugarskoj*.

S. v. *Fojnica* piše: *vidi Hvojnica*, — a imena *Hvojnica* nema na svome mjestu.

S. v. 1 *guša* kaže se, da toj riječi ima potvrda istom od XVIII. vijeka, a malo dalje navodi se potvrda iz Mikašina rječnika (koji je štampan g. 1649).

S. v. *magarene* kaže se, da se ta riječ nalazi u Vukovu rječniku, — ali tamo je nema!

S. v. 1 *māli* kaže se, da se taj veznik nalazi XVIII. vijeka, — ali posljednja su dva primjera iz svršetka XIX. vijeka.

S. v. *nego* na str. 839b pod *f*, *aa*, *aaa* štampan je isti primjer (iz Rapića 394) dvaput, uzasopce.

Među dokaze ljudske slabosti ide i to, kad se leksikografu zametne kamo koja riječ ili, što je još gore, manji ili veći broj cedula. Da se to može katkad dogoditi, nije čudo kod onolikoga strašnog broja cedula, što ih leksikograf neprestano ima pred sobom. To se dogodilo Budmanu, kad je bio kod riječi *mač*: zametnule su mu se cedule za *mač* u prenesenom smislu pa se nijesu više ni našle. Zato prema točki: 1. *u pravome smislu* ne odgovara točka 2. *u prenesenom smislu*, t. j. te 2. točke uopće i nema, ispala je. Tako se dogodilo i meni: između riječi *Mlatković* — 1 *mlaz* zametnule su mi se sve potrebne cedule, a našao sam ih, pošto je već i *Mlatković* i 1 *mlaz* štampano bilo; na sreću mogao sam riječi iz zametnutih cedula metnuti među „popravke i dodatke“.

Dobro se mora obrađivač rječnika čuvati štamparskih pogrješaka u knjigama upotrebljenima za rječnik, da ga ne zavedu. Ali pored najveće pažnje katkad se ipak prevari obrađivač i unese u rječnik pogrješno zapisatu riječ. To se na pr. dogodilo Budmanu s. v. *Dedan* i *Dedanović*, što je uzeo iz nar. pjesama Vukovih 4, 31: Od Dedana dva Dedanovića, — ali to su štamparske pogrješke mjesto *Bedana*, *Bedanovića*, kako se vidi na str. 34. iste knjige, gdje je pravo

štampano: Na Bedane selo udariše, — a vidi se i iz biogradskoga izdanja pomenute knjige Vukove (1896), gdje je štampano: Od Bedana dva Bedanovića (vidi na str. 28. i 512. toga izdanja). — Druga je takva pogrješka u rječniku prezime *Jogazović* s potvrdom iz jednoga šematizma, u kojem je doista tako štampano, ali krivo mjesto *Jagazović*, kako se doista onaj čovjek zvao (bio je iguman lepavinski); ja sam ga poznavao i znam vrlo dobro, da se zvao *Jagazović*, pa tako mu je prezime zapisato i u „Letopisu matice srpske“, kn. 158, str. 18 i kn. 159, str. 5, a ne može drukčije ni biti, jer riječi *jogaz* nema u jeziku, a *jagaz* je i u samome rječniku dobro potvrđena riječ.

XV.

Čitatelji će mi, mislim, priznati, da sam iskreno i otvoreno istakao nedostatke i pogrješke našega rječnika i u cjelini i u pojedinostima. Nitko razuman ne će mi to zamjeriti, tko promisli, da je otvorenost i iskrenost kao u svemu na svijetu tako i u književnosti za napredak vrlo korisna i potrebna. Moja narav, koja u svemu lubi istinu, osobito od kako sam ostario, a mrzi i prezire laž, makar se u kojem obliku javlala, nije mi dopuštala, da u ovome članku obaspem rječnik nezaslužnim hvalama, a nedostatke da prećutim. To mi nije dopuštalo ni osjećanje dužnosti prema akademiji, koja treba da zna istinu o svome najvećem djelu. K tome sam mislio, da i zato mogu biti iskren i otvoren, jer pored svih svojih nedostataka naš je rječnik djelo, u kojemu svaki prijatelj prošlosti i sadašnjosti našega jezika može naći izobila pouke i zanimljivosti, gdje god ga otvori. Krivo se misli, da je naš rječnik samo za filologe. Nije on, kao ni Grimov ni Littréov i t. d., samo za filologe, nego za sva-

koga prosvijetlenog čovjeka, koji ima smisla za djelovanje divotnih psihičkih faktora, na kojima se osniva život i razvitak, postajanje i propadanje riječi. Kad sam ja počeo obrađivati rječnik, sastanem se jednoć s čovjekom, za kojega nikada nijesam mislio da isto mari zań; bio je umirovljeni činovnik, a u kniževnosti ništa nije radio. On me zapita, kako posao napreduje, kod koje sam riječi, kad će biti doštampana sveska, koja je na redu i t. d. Ja mu odgovorim pa onda ga malo u čudu zapitam, što se on toliko zanima za rječnik. On mi reče: Ja rječnik od početka njegova držim i čitam ga sa zanimanjem, kako sam u mladosti čitao romane, to mi je sada najmilija lektira. U nas jamačno malo ima takvijenih ljudi, ali u većim i prosvjetlenijim narodima jamačno ih dosta ima, koji isto mogu reći za veliki rječnik svoga jezika, što je pokojni hrvatski činovnik (umro je pred četiri godine) rekao za naš akademički. Zato se u onakim narodima veliki rječnik (na pr. Littréov u Francuza i t. d.) drži za nacionalno djelo, koje je dotičnoj literaturi čast i dika.

Nitko valjda ne će krivo tumačiti moje prigovore, što sam ih učinio svojim prethodnicima u obrađivanu rječnika. Ako sam htio ovaj članak iskreno i otvoreno napisati, bez tijen prigovora nije moglo biti. Jamačno će drugi tko i u mome poslu koješta naći, što ne valja, i dobro će učiniti, ako to gdješod štampa ili za moga života ili poslije moje smrti. Rječniku bi to svakako bilo na korist. Što sam malo isticao svoje pogriješke, nego više tuđe, to će svatko razumjeti, tko pomisli na staru istinu, da čovjek brže i lakše opaža tuđe grijehe nego svoje.

XVI.

Ja sam, gdje treba, svuda istakao razlike u mome načinu obrađivanja prema načinu mojih prethodnika.

Još ima gdjevoja takva razlika, ali mislim, da ih ne treba spominjati, jer su ponajviše sitnice. Samo jednu hoću da ovdje navedem, za koju držim da nije sitnica. — Stulić u svome rječniku često veli, da se ova ili ona riječ nalazi u kojega starijeg pisca, na pr. u Gundulića, Palmotića i t. d., a često navodi i potpun citat; mnoge je takve citate prenio Stulić iz Dellabellina rječnika. Daničić i Budman tih naznaka i citata ne spominju; ako među primjerima, što ih oni navode, nema nijednoga iz dotičnoga pisca, ili nema onoga citata, što ga donose Stulić ili Dellabella, onda se ne zna, nalazi li se doista ova ili ona riječ, ovaj ili onaj primjer u dotičnoga pisca. Da bi se to znalo, ja svuda u takvijem slučajima kažem, što treba. Evo samo nekoliko riječi, za koje Stulić kaže da se nalaze u ovoga ili onog pisca, a u našem rječniku nema tome potvrde: *brana* (t. j. obrana) iz Gundulića, *crčliv* iz Đorđića, *dobroglasnik* iz Đorđića, *kantorica* iz Gundulića, *lažben* iz Palmotića.

XVII.

Kad se Daničić u proljeće g. 1877. vratio u Zagreb (vidi u glavi V.) i primio se pripravnih radnja oko rječnika, on je do početka g. 1878. u tome svome poslu toliko napredovao, da je mjeseca januara te godine mogao akademiji predložiti, da štampa nešto malo od urađena posla kao ogled budućega rječnika, da bi svi oni, koji se za rječnik zanimaju, mogli vidjeti, kakav će od prilike biti, te svoje prigovore ili žele priopćiti akademiji za porabu obrađivaču. Akademija prihvati Daničićev prijedlog i zakluči izdati ogled rječnika u 300 komada (Rad 44, 221). Mjeseca jula iziđe „Ogled“ na svijet. U njemu je na početku Daničićev predgovor (str. III—VII). u kojem sasvijem

u kratko govori o planu i obradbi rječnika; iza toga je popis knjiga i rukopisa upotrebljenih („do sad“) za rječnik (str. VIII—XII); napokon je sam ogled rječnika (str. 1—39), u koji je uzeto 8 riječi iz slova *A* i 27 riječi iz slova *B*. Između obradbe u „Ogledu“ i u samome pravom rječniku nema druge razlike, osim što je u rječniku ovdje ondje dodat koji primjer, ponajviše iz knjiga, koje su ispisivate, pošto je „Ogled“ izišao na svijet. Štampa je „Ogleda“ u svemu onaka, kaka je u rječniku.

Pošto je „Ogled“ doštampan, pozva akademija između svojih članova stručnake filologe, da izjave svoje mnijeње o њemu. Odazvaše se petorica: F. Miklošić, I. Sreznjevski, A. Veber, S. Novaković i V. Jagić. Prva četvorica izjaviše svoje mnijeње u pismima poslanim akademiji, koja dade ta pisma stampati u „Radu“ 45, str. 158—213, — a Jagić napisa u svome „Archiv-u“ III, str. 733. nekoliko riječi, u kojima nema ništa osobito osim to, što predlaže akademiji, da Daničiću u obrađivaњу ostavi potpunu slobodu.

Od pomenuta četiri pisma najkraće je i najneznatnije pismo Miklošićevo, koje obuhvata samo nekoliko redaka i ne sadržava ništa drugo do nekoliko laskavih komplimenata Daničiću; osim drugoga piše Miklošić, da u „Ogledu“ nije našao nikakvih pogrješaka i da mu nije nužno Daničića išta svjetovati, jer će њega najbolje svjetovati sama њegova „mens conscia recti“.

Duže je pismo Sreznjevskoga (pisano i štampano ruski). Iz њega je vrijedno priopćiti samo dvije točke: 1. on želi, da i kajkavsko narječje uđe u rječnik, 2. da se pri citiraњу starih spomenika (na pr. Monumenta serbica od Miklošića) naznači svuda vrijeme, iz kojega potječe za primjer upotrebljena isprava.

Još je duže pismo kanonika i pravoga člana akademije A. Vebera, koji najprije kaže, da se trebalo pobrinuti, kako bi se sabralo po narodu što više riječi i fraza i unijelo u rječnik, da nije dosta zadovoliti se samo onim narodnim blagom, koje je štampano. Veber nije znao, da će se za rječnik upotrebiti neke rukopisne zbirke prstonarodnih riječi, kad se iz njih ništa u „Ogledu“ ne navodi, a ne spominu se ni u popisu upotrebljenih izvora. Pisac nije zadovoljan, što će noviji književni jezik biti u rječniku sasma slabo zastupan; poradi toga će rječnik biti nepotpun i imati malo praktičke vrijednosti.*) Ne odobrava pisac Daničićevih korijena, zamjerava mu, što previše cijeni jezik starijih pisaca, u kojih ima mnogo latinizama i talijanizama, i iz toga jezika da sve prima kao suho zlato, a trebalo bi primati s oprezom. Nije po volji Veberu, što Daničić navodi previše primjera, mnogo više negoli Grimm, poradi čega će djelo izići preopširno. Zabavlja Veber jeziku Daničićevu, za koji kaže da „ne će nikad biti jezik akademije stolujuće u Zagrebu“ i dodaje: „Trebalo bi uputiti pisca, da onako piše, kako mi ovdje (t. j. u Zagrebu) pišemo.“ — I nova slova Daničićeva odbacuje Veber te misli, da bi bolje bilo prihvatiti prijedlog nekoga učiteljskog odbora, da se iza *d*, *l*, *n* piše *j* s točkom ili bez ne prema tome, jesu li dva glasa ili jedan, dakle u *djevojka* da se piše *j* s točkom,

*) Prigovarajući s te strane Daničiću prevario se Veber u jednoj sitnici: opazio je u popisu upotrebljenih izvora, da je za rječnik upotrebljeno nekoliko šematizama, pa ne znajući, da će se iz tih knjiga uzimati samo prezimena i geogr. imena, piše: „Mažuranići, Preradović, Utješenović... i t. d. i t. d. mnogo bolje poznavaju čisti hrvatski jezik, negoli pisci šematizama naših biskupija oko g. 1870.“

a u *rodjen* bez točke i t. d.*) — Napokon predlaže Veber nekoliko knjiga iz XIX. vijeka, koje bi se imale za rječnik upotrebiti; knjige su te iz različenih struka.

Mnogo i mnogo duže od tri do sad priopćena pisma zajedno jeste pismo S. Novakovića (str. 165—213). Pisac najprije daje karakteristiku starih hrvatskih rječnika, onda Vukova i Daničićeva (iz književnih starina srpskih). Iza toga govori o važnosti geografskih imena i nekih starih juridičkih riječi, onda o važnosti primjera u rječnicima; za tim poredi „Ogled“ s velikim rječnicima drugih naroda; odobrava, što Daničić ne prima novijega književnog jezika; predlaže neke knjige, da se za rječnik upotrebe; ne odobrava Daničićeve korijene i želi poređenje naših riječi sa slavenskima i indoevropskima; hvali nova slova i napokon izriče, da prihvaća plan i obradbu, kako je u „Ogledu“.

Pismo je Miklošićevo pisano u augustu 1878, Sreznjevskoga u septembru, Veberovo i Novakovićevo u novembru, a Jagićev je člančić štampan poslije tih pisama; to se vidi otud, što ih Jagić spominje kao štampana. Akademija je još neko vrijeme čekala, ali se nitko više ne javi. U svojoj sjednici od 17. maja 1879. zaključuje razred historičko-filologički, da se Daničiću „ostave posvema slobodne ruke“ u obrađivanju rječnika i da mu se pusti na volju, hoće li ili ne će od priopćenih stručnačkih mnijenja što prihvatiti (Rad 49, 234). Iza toga zaključka mogao je Daničić početi obrađivati pravi rječnik sasvim po svojoj volji ne bojeći

*) Nije Veber uzeo na um, da bi taj način razlikovanja onijeh glasova urodio velikom zbrkom u pisanju i u štampi. Osim toga nije on pomislio na majuskulu J, koja nigda nema točke; kako bi se dakle u majuskulama razlikovalo DJEVOJKA od RODJEN?

se ni malo, da će mu akademija kao vlasnica rječnika u ičemu stezati slobodu. Tom se slobodom on posluži u punoj mjeri i nastavi posao oko rječnika sasvim onako, kako je obradio „Ogled“ bez ikakva obzira na mnijeća Srežhevskoga, Vebera i Novakovića. Jedino, što je od njih prihvatio, bilo je to, da je za rječnik dao ispisati jednu knjigu od onih, koje je za to bio predložio Veber, a tri od onih, što ih je predložio Novaković. — Što Daničić nije ni u čemu promijenio način obrađivanja, kakav je u „Ogledu“, na to ga je najviše navodilo pomenuto pismo Miklošićevo. Daničić je mislio: „kad je prvi slavenski filolog potpuno zadovoljan s mojim radom i toliko ga hvali, jamačno je taj rad dobar, i ne treba ga mijenjati.“ To je meni kazivao pokojni tajnik akademije P. Matković, koji je mogao to dobro znati, jer je posljednjih godina Daničićeva života (1877—1882) mnogo s njim općio i vrlo često u šetnju s njim išao.*)

Mjeseca augusta 1880. izađe na svijet prvi svezak rječnika od 15 tabaka s riječima *a—besjeda*. Interes učenoga svijeta za sam rječnik kao da je bio manji nego za „Ogled“. Tako se bar može zaključivati iz činjenice, što prave stručnačke opširnije recenzije nije nitko napisao ne samo o prvome svesku, nego ni uopće o rječniku, ni onda ni poslije do današnjega dana. Među prave recenzije ne mogu se brojiti kratke bileške V. Jagića, što ih je i o prvome svesku i o nekoliko potonjih napisao u svojem „Archiv-u für slav. Philologie“. Još manje se mogu zvati stručnačkim recenzijama kraće ili duže obznane u novinama (osobito

*) Matković mi je i to rekao, da je Miklošić svoje pismo napisao njemački, a u akademiji je prevedeno na hrvatski i tako je štampano u „Radu“.

u „Obzoru“), kojih je bilo u prvo vrijeme, a pomalo su i one prestale.

Možda ne će biti bez interesa, ako ovdje odjelito progovorim nekoliko riječi o novinarskoj jednoj kritici našega rječnika. Ta je kritika izašla g. 1880. u sušačkoj „Slobodi“ (to je onda bio organ Starčevićeve stranke) kratko vrijeme poslije izlaska na svijet prvoga sveska. Napisao ju je advokat Fraño Pilepić, koji je nekoliko godina prije toga poslao bio akademiji za rječnik malu zbirku narodnih riječi. Na tu kritiku udari netko (jamačno između članova akademije) u „Obzoru“, a Pilepić napiše na to drugu kritiku rječnika, opet u „Slobodi“. Na tu drugu kritiku iziđe mali odgovor u „Obzoru“.*)

Ja Pilepićeve kritike ne spominem ovdje poradi kakve nézine osobite vrijednosti, nego zato, što se dobro opominem, da su u ono vrijeme, a i nekoliko godina iza toga, neki naši književnici (među njima i takovi, koji nijesu pripadali Starčevićевой stranci, na pr. Šulek i Ľubić, pravi članovi akademije!) povlađivali Pilepiću govoreći: Pilepić nije filolog, ali negovi prigovori rječniku akademije ponajviše su opravdani. Može se dakle reći, da u Pilepićevoj kritici ne nalazimo samo njegovo mišljenje, nego i mišljenje mnogih drugih ljudi ondašnjega vremena.

Pilepić je napisao svoju kritiku kao praktičan čovjek (sam priznaje, da nije nikakav stručnjak u filologiji) i kao takav želio bi dobar praktičan rječnik umjerena opsega, a ne onakav, kakav je akademički, koji može imati neku vrijednost samo za filologe. Taj

*) Pilepić je svoje obje kritike zajedno s oba „Obzora“ članka odštampao u osobitoj knizi: *Kakav je rječnik hrvatskoga jezika, kojega izdaje hrvatska akademija?* Sušak 1880.

rječnik ne može po Pilepićevu razlagati već zato biti za široku publiku praktičan, jer će biti kud i kamo prevelik i jer će trebati vrlo mnogo vremena, dok se svrši; osim toga je u njemu suviše balasta, t. j. preveliko mnoštvo posve nepotrebnih tuđih riječi, što se nalaze u starim knjigama. Pilepić bi želio takav rječnik, koji bi nas u jeziku ujedinio i koji bi bio kao neki zakonik, kojega se svi pisci imaju držati; umjesto toga daje akademija narodu rječnik, koji ga ne samo ne će ujediniti, nego će metož biti još gori, nego je bio. I kad bi rječnik akademije bio dobar, bio bi poradi goleme svoje veličine i skupoće luksus za naš mali i siromašni narod. Poradi tih razloga osuđuje Pilepić rječnik akademije i ne očekuje od njega nikakva dobra za narod i za književnost. Nova slova Daničićeva drži Pilepić za nepotrebnu i neopravdanu „novotariju“; k tome drži, da nije trebalo u rječnik uzimati imena ljudska i geografička.

To su eto u kratko Pilepićeve misli. Najvažnija je među njima, da je akademički rječnik za naše prilike i potrebe preopširan. Kamo sreće, da se Daničić dobro u to zamislio i da je počevši od drugoga sveska, t. j. od riječi *besjeda*, stao rječnik po mogućnosti što više i radikalno skraćivati. Onda se to lako moglo učiniti, jer je rječnik bio tek u početku, pa se razlika između prvih 15 tabaka i ostaloga rječnika ne bi gotovo ni opazala. Da je to učinjeno, bila bi to prava blagodan i za akademiju i za sve one, koji se rječnikom služe, jer bi on već odavno mogao biti gotov. Ja ga ne mogu onako radikalno skraćivati, kako se moglo u početku učiniti, jer bi razlika između rječnika, kakav je sada, i kakav bi prije mene bio, odviše udarala u oči. Ali Daničić je tako tvrdo bio poslije Miklošićeva pisma uvjeren o tome, da je na pravome

putu, da ga nestručnak Pilepić nije mogao ni najmañe pokolebati. Osim toga treba uzeti na um još i ovo : Pilepić je pripadao Starčevićевой strani, koja je uvijek mrzila na akademiju, pa je Daničić držao, da je Pilepićeva kritika plod te mržñe, t. j. da ni malo nije ni stvarna ni objektivna, da se dakle ne treba na ñu obazirati. Ja mislim, da nije dobro sve slijepo vjerovati prijateljima, osobito kad nam laskaju (kao što je laskao Miklošić Daničiću), a nije dobro i ništa ne vjerovati neprijateljima, jer oni često istinu čovjeku kažu, koje mu ne će kazati prijatelj.

XVIII.

Hajde da kažem nekoliko riječi o materijalnoj, t. j. novčanoj, strani našega rječnika. Koliko je akademija od g. 1867. pa sve do sad potrošila na sabiranje građe za rječnik (iz kniga i po narodu), to se ne može sasvijem točno reći, ali se može približno. Akademija je prvijeh godina za ispisivanje riječi plaćala 8 novčića za 12 ceduļa, poslije 10 novčića; onim ispisivačima, koji su radili u Zagrebu, davala je sav nužni papir, a građa ispisivača izvan Zagreba znamo već iz gl. III., da se u akademiji lijepila na osobite ceduļe, za koje je papir opet davala akademija. U Budmanovo i u moje vrijeme ispisivači su dobivali po 2 novčića za svaku ceduļu, ali su morali pisati na svome papiru. Za riječi sabrane u narodu davalo se po 5 novčića za svaku. Sabirači su tìjeh riječi pisali dakako na svome papiru, ali je poslije trebalo riječi u akademiji ili prepisati ili prilijepiti na osobite ceduļe od papira, koji je pripadao akademiji. Po mome računu svijeh ceduļa od g. 1867. pa do našijeh dana moglo je biti oko podrug miliona, te jamačno nije pretjerano, ako se reče, da je samo na papir potrošeno

oko 3.000 K. Za sabiranje građe isplaćeno je oko 50.000 K. Ne smijemo zaboraviti ni abecedare, koji su mogli dobiti oko 3.000 K. Kako se dakle vidi, svi troškovi na građu rječnika iznose oko 56.000 K. Točnije se može naznačiti trošak na izdanje rječnika. Do sad je svaki štampani tabak stajao 400 K (nagrada obrađivaču i plaća štampariji), a od sad će nešto više biti, jer je poskupjela štampa i papir. Dojakošćih sedam tomova progutalo je lijepu svotu od 168.000 K, a preko 200.000 K jamačno će se još potrošiti.

Nešto od potrošena novca dobiva akademija, istina, natrag od prodaje rječnika, ali to ni iz daleka ne dostiže onu svotu, koja je potrošena. Drukčije ne može ni biti, kad se uzme na um velika cijena rječnika (tom ili dio stoji 24 K) i k tome slabo zanimanje za n u širokoj publici. Na to se akademija ne tuži i ne smije se tužiti, jer ona vrlo dobro zna, da je nu narod podigao za to, da izdaje na svijet učene radne, kojih nitko drugi ne bi htio ni mogao izdavati bojeći se gubitka.

Prvi pokrovitelj akademije i nezini dobrotvor biskup Strossmayer saznajući za velike troškove, u koje će akademija zapasti izdajući na svijet rječnik, pisa joj mjeseca novembra 1878, da će joj svake godine davati u ime potpore za rječnik 1000 forinti (Rad 48, 230). On je to i činio sve do svoje smrti. Kad je ta potpora prestala, morala je akademija pa mora i danas sve troškove za rječnik namicati iz svoje blagajnice. Na sreću promijenile su se posljednjih godina, osobito s pomoću hrvatske vlade, financijalne prilike akademije na bolje, te ona to može činiti bez štete za druge svoje publikacije.

Napokon dodajem, da se rječnik štampa u 2000 komada.

XIX.

U ovoj posljednjoj glavi priopćujem popravke i dopune „Popisu“ knjiga i rukopisa, koji je štampan na kraju VI. dijela rječnika str. 933—958. Držim, da je tome zgodnije mjesto ovdje nego u samom rječniku.

Bačić A., Istina katoličanska.... 1732. U „Popisu“ se kaže: „Pisac je sudeći po jeziku (mogao sam dodati: „i grafici“) morao biti od nekud iz Bosne“. Ne može se po jeziku i grafici svagda sigurno zaključivati, otkle je koji pisac bio, jer se sigurno vidi, kako su neki naši stari pisci pisali drugim narječjem, a ne narječjem kraja, iz kojega su rodom; vidi, što je u „Popisu“ rečeno za Dražića, Kašića, Komulovića, Pavlovića. Toj četvorici treba dodati još Grličića, koji je bio župnik u Đakovu, a piše „bosanski“, kako sam kaže, i Vitalića, koji je bio Višanin te je prvu svoju knjigu „Istumačenje“ (1703) napisao čakavski, a drugu „Ostan“ (1712) dubrovački. Nijesu pisali narječjem kraja, u kojem su se rodili, nego onoga, u kojem su dugo živjeli: Došen (piše slavonski, premda je rodom „Dalmatin od mora velebitskoga“), Kanavelić (Korčulanin piše dubrovački), Radnić (rodom iz Bačke — to potvrđuje i Norini 58 —, a piše bosanski, ijekavski). — Bačić dakle nije morao biti rodom iz Bosne, mogao je biti iz Slavonije.

Banovac J., Izkazanie saborah.... 1763. Ono, što je u toj knjižici na str. 5—30, uzeto je s neznatnim promjenama iz „Istine katoličanske“ A. Bačića (1732) str. 235—258; što je na str. 31—34, uzeto je iz Bačića 554—557.

— Razgovori duhovni.... 1763. Što je u toj knjizi na str. 196. do kraja, uzeto je iz Bačića str. 259 i d. (s neznatnim promjenama).

Belović-Bern. J., Građa za tehnološki rječnik Uzimaju se riječi i iz dodatka („suplementa“).

Bijanković M., rodio se u Spletu g. 1645 (vidi u I. P. Lučića izk. 3), piše čakavski.

Bosanski prijatelj časopis Upotrebene su nar. pjesme iz svezaka I. II. III. 1850, 1851, 1861. (iz II. i III. dao sam ja riječi ispisati).

Daničić Đ., Рјечник из књиж. стар. Почевши од riječce *ne* ne uzimaju se riječi, koje jamačno nijesu narodne, nego srpskoslovenske; a ako se gdje i uzme koja takva riječ, ne navodi se bez osobita razloga primjer. Vidi naprijed u glavi VI. To dakako vrijedi i za srpskoslovenske pisce *Danila* i *Domentijana*.

Dragičević M., Izpitanja 1800. Ta je kniga gotovo od riječi do riječi ispisana iz različitih mjesta „bogoslovja“ A. Kadčića. Zato je ja upotrebljavam samo ondje, gdje je kakva razlika prema knizi Kadčićevoj.

Filipović J., Pripovidañe 1750. 1765. Toga pisca treba brojiti među dalmatinske, ne među bosanske; vidi u mojem članku o jeziku dalmatinskih pisaca u „Radu“ 209, 176.*)

Kašić B., jedna mu je pjesma štampana u M. Orbina zrc. III—IV.

Kavanin J. Svuda se što treba popravla od g. 1913. po izdanu u XXII. knizi „Starih pisaca hrvatskih“.

Knezović A., Verši od himbenog i lažljivog svita. Što je u toj pjesmi na str. 2—36, uzeto je iz P. Po-

*) U tome članku na str. 174. krivo velim, da su prije XVIII. vijeka samo dva dalmatinska pisca, koji pišu štokavski: Komulović i Kašić. Imao sam reći, da je takav pisac još J. Radojević, koji je g. 1686. napisao knjižicu u stihovima: Skazanje 1686. U „Popisu“ dobro kažem za n: „Pisac piše dalmatinsko-štokavski“. Ej slabosti ljudska, ne bilo te!

silovića nasl. 1682, str. 196b—205a (samo je Knezović na dosta mjesta pjesmu raširio).

Žubuški L., List 1752. Riječi iz te knjižice upotrebljavaju se tek od VII. dijela rječnika.

Maksimović A., Пчеларь или наставление о пчеловодству У Будиму 1810. Knjiga je 1911. nanovo i bolje ispisata za rječnik, negoli je prije bila.

Mikaš J., gdje koja se riječ uzima i iz njegove tal. gramatike. 1649.

Novaković S., Приповетка о Александру Великом . . . 1878. Izdanje je po rukopisu valada XV. vijeka.

Novine srbske, 1834 i 1835. Uzimaju se riječi iz članaka D. Davidovića.

Radnić M., Pogrdjenje 1683. Norini 58. piše: Fra Mijo Radnić od Olova (u Bosni, dakle bosanski fratar), a rodом iz Bačke.

Rajić J., Собрание поучений. I. II. III. 1793. U knjizi se naznačuju listovi (ne strane) ćirilovskim brojevima. Daničić citirao po listovima (ali nije svuda dodavao slovo *a* ili *b*), Valavac i Budman citirali po stranama, tako i ja iz početka, a od VII. dijela citiram po listovima. — Pisac se nigdje ne imenuje, ali da je J. Rajić, vidi se iz Vuka dan. 1, 45. i iz Daničića sint. IX.

Slovinac U Dubrovniku 1880, 1881, 1882, 1884.

Stara baba 1801. Ta knjižica, koja je u svakom pogledu bez vrijednosti, nije ispisana za rječnik.

Statut trsatski iz g. 1640. štampan u knjizi: *Statuta lingua Croatica conscripta*, str. 219—227.

Štit suproć kuzi 1783. Knjižica je od I. M. Mateića (Mattei); to se zna otud, što Stulić primjere iz ne navodi kao Mateićeve; vidi na pr. kod riječi *neharno*, *neisprazniv*, *neizgovoran*.

Zadranin, neka se briše.

Zuzeri B., upravo se izgovara *Zuzeri*. Vidi u Budmanovu članku o dubrovačkom narječju, „Rad“ 65, 159.

U Zagrebu mjeseca maja 1916.

Dodaci.

Na str. 27 (3) u 7. retku odozdo iza riječi „Daničić“ neka se umetne: „sve do konca svoga života“.

Na str. 50 (26) u 18. retku odozgo iza riječi „brijeg“ neka se umetne: „ili kad se kaže na pr.“

Na str. 95 (71) na kraju XI. glave neka se doda: Budman nije znao, da je ime *Kelemin* iz lat. *Clemens*, pa se krivo domišlao, da je postalo od mađarskoga imena *Koloman*. Da je ispisivač Vitezovićeve „kronike“ zabilježio primjer: „Papa beše postavljen i imenuvan *Kelemin*“ (str. 78), Budman bi se odmah dosjetio pravome izvoru toga imena (jer je *Clemens* bilo ime četrnaestorici rimskih papa) i ne bi *Kelemin* krivo tumačio. — Dodajem, da su istoga izvora, kojega i *Kelemin*, još i neka (kajkavska) prezimena: *Kelčec*, *Kelečić*, *Kelek*, *Keleković*, *Kelović*. Vaša još dodati, da hrv. *Kelemin* nije postalo neposredno od lat. *Clemens*, nego preko mađ. oblika toga imena *Kelemen*.

Na str. 108 (84) u 3. retku odozdo treba da bude ovako: „kakav bi bio sada, i kakav je prije mene bio.“